

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра соціальної роботи

На правах рукопису

Козачкова Анна Володимирівна

**«Інтеграційні форми соціальної роботи з вимушено переміщеними
особами як спосіб адаптації у приймаючій громаді»**

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня
бакалавра соціальної роботи

Науковий керівник:
доцент кафедри соціальної роботи
кандидат соціологічних наук, доцент
Литва Людмила Андріївна

Допустити до захисту в ЕК
Кафедра соціальної роботи
Завідувач кафедри соціальної роботи
Кандидат соціологічних наук,

(підпис)

Київ – 2024

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ ..	5
1.1. Поняття «соціальної адаптації» та її визначення	5
1.2. Особливості соціальної адаптації вимушено переміщених осіб	10
1.3. Правове забезпечення соціальної підтримки вимушено переміщеним особам	17
Висновки до першого розділу	21
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ	24
2.1 Програма емпіричного дослідження	24
2.2 Результати та обговорення емпіричного дослідження	35
Висновки до другого розділу	47
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ФОРМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ	50
3.1 Інтеграційні форми та методи соціальної роботи з вимушено переміщеними особами.....	50
3.2 Тренінг як метод соціальної роботи з вимушено переміщеними особами	60
Висновки до третього розділу	68
ВИСНОВОК	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну категорія вимушено переміщених осіб (далі – ВПО) зростає різко, таким чином, державний і громадський сектори країни стикаються з навантаженням, яке у разі більше, ніж було у 2014 році. Перед ВПО постає ціла низка задач для вирішення після переміщення у приймаючу громаду, такі як: працевлаштування, пошук житла, влаштування дітей у нову школу тощо. Один із таких викликів є така комплексна проблема як соціальна дезадаптація у новій громаді. Можна пригадати безліч прикладів того, як соціальна робота вирішує це питання, одним із них є інтеграційні форми соціальної адаптації. Тому дане дослідження має на меті проаналізувати запит та ефективність інтеграційних форм соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

У Києві зареєстровано близько 450 000 внутрішньо переміщених осіб, які потребують допомоги в інтеграції. Зважаючи на різке збільшення кількості ВПО і неможливість їх повернення до власних громад, соціальні служби та громадські організації мають звернути свою увагу на подолання соціальної дезадаптації серед цієї категорії осіб. Важливо розглянути методи інтеграції вимушених переселенців, що пропонує перший та третій сектор і розглянути їх ефективність. Виходячи із вищезазначеного, ми обрали тему дипломної роботи **«Інтеграційні форми соціальної роботи з вимушено переміщеними особами як спосіб адаптації у приймаючій громаді»**.

Метою дослідження є дослідити особливості адаптації ВПО у приймаючій громаді та запропонувати інтеграційні заходи соціальної роботи для покращення адаптації вимушено переміщених осіб.

Гіпотеза дослідження: інтеграційні форми соціальної роботи, зокрема, інтеграційні заходи можуть мати позитивний вплив на рівень соціальної адаптації вимушено переміщених осіб у приймаючій громаді.

Завдання дослідження:

- проаналізувати особливості адаптації ВПО у приймаючій громаді;
- дослідити основні проблеми, труднощі та бар'єри, які виникають у ВПО, в зв'язку з адаптацією у приймаючій громаді;
- запропонувати інтеграційні заходи щодо покращення адаптації ВПО у приймаючій громаді.

Об'єкт дослідження – адаптація вимушено переміщених осіб у приймаючій громаді.

Предмет дослідження – форми і методи соціальної роботи щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді.

Методи дослідження – у роботі використано загальнонаукові методи аналізу та узагальнення, а також було проведено оцінювання потреб вимушено переміщених осіб за допомогою телефонного опитування та здійснено кількісний та якісний аналіз даних.

РОЗДІЛ I. ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ

1.1. Поняття «соціальної адаптації» та її визначення

Соціальну адаптацію можна розглядати з різних точок зору, як у площині соціальної роботи, так і у площині психології та філософії. Наука пропонує нам різноманіття трактувань цього поняття і ми пропонуємо розглянути їх у цьому підрозділі.

Тож, для початку варто розкрити сам феномен «адаптації», пряме значення якого використовується у біології. Отже, адаптація – це будь-яка зміна в структурі або функціонуванні наступних поколінь певної популяції, яка робить її більш пристосованою до навколишнього середовища. Зрештою, природний відбір спадкових модифікацій призводить до появи нових біологічних видів. Підвищення пристосованості виду до певного середовища має тенденцію до зменшення його здатності адаптуватися до будь-яких раптових змін у цьому середовищі. Можна зробити висновок, що адаптація у прямому розумінні цього слова є необхідною навичкою для виживання різних популяцій тварин.

З точки зору клінічної психології «адаптація» має на увазі пристосування деяких органів чуття відповідно до умов, у які потрапляє індивід. Наприклад, збільшення чи зменшення зіниці ока в залежності від інтенсивності світла [31].

Повертаючись до адаптації у соціальному аспекті можна провести паралель між природничими і гуманітарними та соціальними науками. Так само як живий організм адаптується до природніх, погодних умов аби вижити і у процесі еволюціонує, так і особистість вимушена пристосовуватися до зовнішнього світу, взаємодіяти з іншими людьми, змінювати стратегію поведінки аби «існувати» у соціумі. Натомість є певна різниця між еволюційною та соціальною адаптацією, а саме – людина. Особистість наділена свідомістю, тому адаптація і моделювання поведінки відбуваються значно швидше, а головне наміряно. Також серйозна розбіжність полягає у

тому, що соціальна адаптація є двостороннім процесом: так само як суспільство впливає на людину, так і людина має можливість вносити свої корективи у соціальний устрій [2, с. 207]. А. Лобанова враховує як еволюційний (біологічний), так і соціальний та психологічний аспекти у адаптації до соціуму. За такого підходу до визначення адаптації як діяльнісного процесу можна виокремити два смислових рівні її прояву: у широкому розумінні - це пристосування груп людей (колективів) загалом до суспільного життя, яким воно є довгі проміжки часу і до його незмінних аспектів, та у вузькому значенні - пристосування до певних соціальних змін, певних «революцій», що відбуваються в суспільстві [33, 30-31].

Поняття та суть соціальної адаптації безпосередньо пов'язані із концепцією «соціальних очікувань», описаної І. Поповичем, який визначав соціальні очікування наступним чином: «...є вимогами, що пред'являються одним соціальним суб'єктом – індивідом, групою, спільнотою – іншим соціальним суб'єктам поведінки, і навпаки» [47, с. 8]. У процесі соціальної адаптації вони виступають у ролі того самого «зовнішнього середовища», яке змушує індивідів корегувати власну поведінку. У тому випадку, коли соціальні очікування вступають в конфронтацію із стилем поведінки особи – здійснюється негативний вплив на пристосування людини до нової соціальної групи, що у підсумку може стати причиною дезадаптації цієї особи [31, с. 208].

Так само як із трактуванням поняття «соціальна адаптація» існує безліч класифікацій і поділів на види цього процесу. На думку А. Лобанової можна виокремити дві форми «соціальної адаптації» за характером пристосувальницької діяльності людини - активну, пасивну та пасивно-активну.

Активна форма соціальної адаптації передбачає постійний пошук нових можливостей та шляхів (різного характеру: «законні»/«незаконні», ті які відповідають особистим цінностям особи/групи осіб чи ні тощо) до пристосування до зовнішнього світу (у малих групах і суспільстві як цілісному загалом) шляхом впровадження змін.

Пасивна чи інерційна, як її ще називають, форма має на увазі використання людиною звичних моделей поведінки у пристосуванні до змін зовнішнього середовища, життя «за інерцією».

І остання форма у цій класифікації – ситуативна або пасивно-активна форма соціальної адаптації. Ця форма адаптації характеризує цикл «перемикання» суб'єкта від активної до пасивної форми адаптації, коли людина здійснює певні дії для пошуку нових рішень і впроваджує зміни, а потім пасивно очікує нових суспільних тенденцій, що стає «тригером» і знову активує попередню «фазу».

У реальності ми можемо спостерігати як люди у однакових життєвих ситуаціях мають різні реакції і дотримуються різних форм соціальної адаптації, тому ми можемо зробити висновок про те, що не можна спрогнозувати яким саме чином людина пристосується до певного середовища, нових життєвих умов, через те що це залежить і від самої особистості [3, с. 24-25].

Інша класифікація пропонує розділяти соціальну адаптацію на наступні компоненти і пропонує нам інші види процесу пристосування до нового соціального середовища, вони наступні: управлінська адаптація, економічна, педагогічна, психологічна та виробнича. Управлінська адаптація забезпечує індивіду знайти ресурси для відтворення діяльності, яка відповідає його інтересам та є корисною для соціуму. Економічний вид адаптації має на увазі ті закономірності у взаємодії в середині малої групи, які засвоює адаптант. Педагогічна адаптація відбувається у освітній площині та до певних навчально-виховних процесів, які впливають та побудову системи цінностей особи. Вищезгадана психологічна адаптація описує пристосування організму до зовнішнього середовища, є механізмом, що забезпечує виживання. Професійна адаптація вивченням нових професійних навичок, ознайомленням людини з новими видами виробничої діяльності, з новим оточенням тощо. Виробнича адаптація характеризується виявом ініціативності, кваліфікації, підприємливості та вдосконаленням навичок, яких потребує діяльність [53].

О. Злобіна запропонувала розглянути соціальну адаптацію з іншого боку, об'єднавши психоаналітичні, психодинамічні та біологічні бачення цього процесу. У рамках її концепції дослідницею було запропоновано наступні три типи адаптації індивіда у соціальному контексті:

- індивід здійснює певні зміни у зовнішньому світі, аби вони відповідали його потребам;
- індивід змінюється сам, аби відповідати вимогам зовнішнього світу;
- індивід змінює середовище на те, яке буде відповідати його потребам [27].

Згідно А. Фернхема індивідуальні особливості адаптанта визначатимуть рівень соціальної адаптації, на якому він перебуватиме. Отже, можна виокремити певні рівні адаптації людини в соціальному середовищі, а саме особа може перебувати на: рівні, коли людина усвідомлює вимоги, які висуває їй соціум, але вона не приймає його цінності; рівень, на якому нове середовище толерує особу, а вона толерує його; на наступному рівні людина починає процес пристосування і робить для цього відповідні вчинки; наступна стадія передбачає повну відмову від попередніх переконань та перейняття цінностей групи, на цьому рівні асиміляція адаптанта завершується. З вищеприведеного процесу соціальної адаптації можна виокремити наступні її види: добровільний та вимушений, які дещо корелюють та доповнюють класифікацію А. Лобанової. Добровільна адаптація можлива за умови, якщо у новій соціальній групі переважають такі цінності, що не суперечать особистим цінностям «новоприбулого», а також ті, які відповідають його якостям. У свою чергу вимушена адаптація бере гору, коли людина пручається новому стану речей та не переймає нову модель поведінки, користуючись старими звичками та минулим досвідом. Такий вид адаптації здебільше притаманний старшому і більш консервативному поколінню. Натомість, вік не є тим показником, за яким можна спрогнозувати бажання і спроможність людини пристосовуватися, недостатня мобільність та гнучкість може проявлятися у

будь-який віковий період [8]. Таких людей можна називати «вимушено дезадаптованими».

Людину, що адаптована до соціальної групи також можна виявити. Для цього можна скористатися критеріями соціальної адаптованості, запропоновані вірменським психологом А. Налчаджяном. Він виокремив дві групи критеріїв: об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні критерії мають на увазі ступінь відтворення людиною нових соціальних правил та норм, які прийняті в середині приймаючої групи, а суб'єктивні критерії описують стан задоволення людини приналежністю до цієї групи [37].

Вищезазначена інформація підводить до важливого висновку – ефективність та успішність соціальної адаптації залежить від такої детермінанти, як особа самого адаптанта. Три типи адаптованості покликані спрогнозувати успішність цього процесу, отже, виділяють:

- «прогресивних адаптантів». Вони уособлюють «повну адаптованість». Це ті люди, які у новому середовищі знайшли ресурси, що допомагають пом'якшити або вирішити проблеми, та знайшли можливості покращення власного життя. Ці адаптанти в процесі здобули більше, ніж втратили, інакше кажучи – еволюціонували. З цього можна зробити висновок, що з точки зору соціальної роботи ці люди не є її клієнтами та не потребують втручання.

- «регресивних адаптантів». Цей тип репрезентує тих, хто все одно «тримається на плаву» і справляється з новими викликами, натомість їх основна відмінність від першого типу полягає у тому, що в процесі соціальної адаптації якість їх життя впало, порівняно з попередньою. Їх втрати переважають надбання. Адаптація для цього типу відбувається непомітно, а нові успіхи даються складно.

- «регресивних неадаптантів». Представникам цієї групи людей не вдається знайти способи подолання власних труднощів, вони живуть у режимі «виживання» через обмеження власних потреб, є абсолютно неадаптованими до сьогодення та не знають як планувати своє майбутнє [36].

Доповнюючи попередню концепцію, щоб пояснити умови за яких людина ладна набути «статусу» прогресивного адаптанта можна опиратися на роботу І. Галецької. Ефективність адаптації у соціумі від гнучкості індивіда у нових умовах, від кількості пристосуванських стратегій, які засвоїв індивід та його майстерності при користуванні ними, від вміння індивіда приймати креативні рішення під час адаптивного процесу. Як вже було зазначено раніше особисті якості людини є важливим чинником соціальної адаптації, авторка виділяє наступні [17]:

- інтелект (особливо це стосується соціального інтелекту);
- еґо-ідентичність. Описана Е. Еріксоном концепція визначає незмінність та цілісність власного «Я», яке лишається ідентичним у процесі зростання та зовнішніх змін [6];
- самоактуалізація (або здатність розкривати власний потенціал/покликання через діяльність);
- відчуття когерентності («...стійке та водночас динамічне почуття, за якого стимули зовнішнього та внутрішнього середовища сприймаються суб'єктом як структуровані, передбачувані та доступні до розуміння») [57].

У випадку володіння цими особистісними рисами людина здатна проявляти високий рівень адаптивності, незважаючи на об'єктивні труднощі, які пропонує нова реальність та всупереч суб'єктивному сприйняттю наявної ситуації. Такі індивіди здатні до проявлення вміння мобілізувати наявні ресурси, здатні для визначення найадаптивніших моделей поведінки та високий рівень лабільності та оперативності у випадку зміни ситуації. Власне кажучи, ці риси адаптивності є саме тим чинником, який визначатиме і сприятиме успішності адаптації у нових соціальних умовах, самореалізації та розвитку потенціалу людини [10].

1.2. Особливості соціальної адаптації вимушено переміщених осіб

На початку варто зазначити, що вимушено переміщені особи стикаються з безліччю різноманітних проблем та труднощів, що відрізняються як за

характером, так і за масштабом. Їх можна умовно поділити на соціально-побутові, економічні, психологічні, гуманітарно-культурні, медичні, правові і т.і. Всі ці аспекти можуть впливати на адаптацію переселенця у новій громаді [14]. У свою чергу, виходячи із першого розділу можна зробити висновок, що у адаптації ВПО важливу роль відіграють індивідуальні потреби та якості цих представників, а також із якими цінностями та соціальними нормами місцевого населення приймаючої громади їм доведеться стикнутися. Тож варто наголосити, що весь «тягар» відповідальності за соціальну адаптацію вимушених мігрантів неодмінно падатиме на приймаючу громаду та органи місцевого самоврядування.

Спираючись на соціологічне дослідження, яке проводилося за рік після (січень 2015 року) початку російсько-української війни та стосувалося оцінки потреб вимушено переміщених осіб того часу, виявило, що все-таки найвиразнішою проблемою, яка виникала при переміщенні була проблема самозабезпечення, а саме: більш ніж 69% людей стикалися з труднощами фінансового характеру, більш ніж 65% переселенців відчували брак їжі та одягу та 62,8% ВПО зазначили, що перед ними стоїть питання життя. З цього можна зробити висновок, що більшість переміщених осіб турбують питання економічного характеру і не можна відкидати цей фактор при адаптації людини у новій громаді, а воно має розглядатися комплексно.

Натомість 17% респондентів були стурбовані недостатньою замученістю у життя громади, нетолерантністю з боку нової громади та нерівний розподіл можливостей та благ; більш ніж 14% представників вразливої групи воліли б мати політичну вагу та впливати на прийняття політичних рішень; 9,7% проявили зацікавленість у культурній інтеграції [15]. При цьому за результатами дослідження більше, ніж 90% віднесли політичні та культурні потреби до другорядних, а 86,5% відмітили соціальні як такі. Велика кількість громадян також стверджували, що взагалі не потребують подібних послуг. Проте доцільним буде згадати, що не можна повністю покладатися на дані опитувань і що думка респондентів може бути не

повністю кваліфікованою, інакше кажучи, якщо не така велика кількість внутрішньо переміщених осіб вказують на необхідність задоволення потреб соціального, політичного та культурного спрямування не значить, що дії у цьому напрямку не сприятимуть полегшенню адаптації. Узагальнюючі вищезазначені проблеми, їх можна назвати соціальною дезадаптацією цих осіб.

Продовжуючи тему того, що стає на заваді інтеграції вимушених переселенців у приймаючих громадах, М. Дем'яненко пропонує для розгляду наступні фактори:

- порушення прав громадян;
- проблеми в підтвердженні правового статусу;
- труднощі з працевлаштуванням і відновлення втрачених документів;
- дефіцит доступу до гідного житла або брак коштів на сплату оренди за нього;
- нетерпимість до переселенців у державних установах та з боку місцевого населення [21].

Твердження В. Смаля та О. Позняка у своєму дослідженні корелюють із попередніми даними зазначеними у розділі. Вони пишуть, що основними завадами для ВПО є: пошук житла, оформлення документів, пошук роботи та працевлаштування, труднощі в отриманні медичної допомоги, а також доступ до освітніх послуг [51].

Відштовхуючись від вищеописаної інформації можна припустити, що інтеграція переселенців на новому місці проживання пов'язана не тільки з соціальними аспектами життя громадян. Важливими чинниками соціальної адаптації виступають і фінансове та житлове забезпечення, юридичні та медичні послуги, доступ до освіти і це може впливати на вмотивованість і можливість переміщених українців робити свій внесок у політичну та культурну діяльність на новому місці проживання. На користь цього твердження виступає піраміда Маслоу [11]– якщо люди мають багато стресів

пов'язаних із задоволення фізіологічних потреб та потреб безпеки, то просунути «угору» до соціальних потреб буде важко. Також ці проблеми можуть впливати на «статус» представників ВПО, що буде підсилювати відчуження та несприйняття їх приймаючою громадою.

Як було зазначено на початку підрозділу, адаптація індивіда при переселенні напряму залежить від його власних якостей та пристосувального потенціалу. У рамках цієї тези варто згадати про теорію адаптаційних стратегій вимушених мігрантів Дж. Гуллахорна. Він запатентував «U-подібну криву» за якою проходить процес пристосування до нового місця. Згідно теорії адаптація має протікати за цією хронологією:

- Перший етап. Людина плекає надії на хороше майбутнє і має позитивний налаштування;
- Другий етап. Після кризової події людина почуває відчувати на собі негативний вплив ситуації переміщення. Це призводить до розчарування та депресивного стану.
- Третій етап. У людини з'являються ознаки так званого синдрому безпорадності та психосоматичні прояви;
- Четвертий етап. У переселенця знову починають спостерігатися оптимістичні тенденції та з'являється відчуття задоволеності від нових умов життя.
- П'ятий етап. Це завершальний етап адаптації, людина повністю пристосована до життя у новій громаді [9].

Тим не менш, такий перебіг притаманний не усім, тих, хто проходить по стадіях цієї кривої можна назвати «прогресивними адаптантами». Варто пам'ятати, що не всі відносяться до цієї категорії осіб і деякі через власне небажання або неспроможність не зможуть природним чином інтегруватися у нове середовище. Фахівці соціальної сфери мають наснажувати таких осіб та допомагати їм відчувати себе у безпеці після травматичної події, забезпечити доступ до усіх потрібних ресурсів. Зокрема всі ці етапи очікуватимуть на

внутрішньо переміщених осіб і по поверненню у рідні громади, так як процес реадaptaції відбувається за тим самим принципом.

Аби перейти до питання дезадаптованих ВПО та їх поступової інтеграції доцільним буде скористатися, зробленою на основі кореляційно-факторного аналізу, «Моделлю соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду» О.Чуйко [4].

Ця модель складається із чотирьох компонентів: соціально-психологічного, культурно-комунікаційного, соціально-економічного та соціально-політичного. Найяскравішим показником, що впливав на соціально-психологічну складову було бажання повернутися на попереднє місце проживання. Вимушені переселенці, що хочуть повернутися назад після появи такої можливості показують найвищий рівень соціальної ізоляції, у той час, коли представники, що не мають такої надії, навпаки – найбільш інтегровані у новому середовищі.

Важливим параметром інтеграції в місцеву громаду є соціально-психологічна складова довіри, як суб'єктивного відчуття приналежності до інших, що може виникнути лише за умови відсутності дискримінації чи стигматизації в новій громаді. Таким чином, було виявлено, що соціальне благополуччя є найвищим серед тих, хто не відносить себе в громаді до окремої групи внутрішньо переміщених осіб, а навпаки, намагається брати активну участь у соціальному житті громади, займається громадською діяльністю тощо.

Наступна знахідка дослідження свідчить про стійку кореляцію між рівнем довіри та життєстійкістю (одним із індикаторів інтегрованості у новій громаді, який виокремила авторка), тобто життєстійкість та її складові залежать від рівня довіри внутрішньо переміщених осіб до громади. Узагальнюючи результати, було виявлено, що чим вищий рівень довіри в середині громади, тим вищий показник життєстійкості (витривалості) особи. В той самий час, найнижчий показник життєстійкості притаманний тим, кому важко визначити, чи довіряють вони членам громади, у яку прибули.

Цікавим було те, що найвищі рівні соціальної ізоляції можна було спостерігати серед тих ВПО, що здебільшого отримували соціальні послуги у вигляді фінансової підтримки і не демонстрували проактивну поведінку та участь. Відзначається збіг з отриманими О. Федоренко результатами [7] такий стиль життя авторки називають «споживацькою поведінкою» та відмічають, що люди з таким стилем поведінки схильні перекладати відповідальність за власне життя на зовнішні чинники.

Варто відмітити, що деякі копінг-стратегії (такі як, уникання та дистанціювання), показали стійкий зв'язок з показником неблагополуччя, тоді як проактивна поведінка, хоробрість перед викликами та відкритість і довіра показали обернені кореляції. Іншими словами, адаптивні стратегії подолання труднощів та активна позиція внутрішньо переміщених осіб щодо участі в житті громади позитивно впливають на соціальне благополуччя, а отже, і на прискорення інтеграції. Натомість стратегії "дистанціювання" та "втечі" у ВПО проявляються в небажанні контактувати з місцевими жителями, небажанні брати участь у місцевих заходах, свідомому дистанціюванні від ситуації переміщення, що загалом відображається в інтегральному показнику соціальної ізоляції.

Наступний компонент аналізу - культурно-комунікативний. Він базується на праві на збереження своєї культурної ідентичності, а також на повазі до цінностей, традицій, мови та релігії місцевого населення. Відмінності культурної ідентичності мають в Україні історичне та соціально-політичне коріння, і ця відмінність часто є однією з головних причин вибору місця переселення. Згідно з даними аналітичного ресурсу («Слово і Діло»), що ґрунтується на інформації Міністерства соціальної політики України [23], можна зробити висновок, що ВПО здебільшого переїжджають до найближчих територіальних громад зі схожими культурними цінностями.

Дослідження показало, що внутрішньо переміщені особи, які поділяють культурні цінності місцевої громади (в тому числі релігійні переконання), мають вищий рівень соціального благополуччя, а ті, хто не поділяє, - навпаки.

Було виявлено, що за наявності упередженого ставлення знижується соціальне самопочуття ВПО, цей же фактор породжує низку соціальних бар'єрів між ВПО та членами приймаючої громади: відмова в оренді житла у місцевих жителів, дискримінація з боку місцевого населення, обмеження доступу до державних медичних, культурних та соціальних закладів, обмеження прав при працевлаштуванні на робочому місці, порушення законодавства при влаштуванні дітей у дитячі садки. Натомість було виявлено, що неформальне спілкування з громадою, яке сприяє розвитку соціального капіталу на новому місці проживання, є важливим показником соціального самопочуття ВПО. Результати опитування показують, що 12,94% респондентів взагалі не спілкуються або спілкуються рідко з членами приймаючої громади, що збільшує дистанцію між ними і може перешкоджати соціальній інтеграції на рівні громади. Цей соціальний фактор здійснює великий вплив і на соціо-економічний компонент інтеграційної моделі.

Н. Гордієнко та М. Навошицький [19] звернули увагу на інший аспект, який відіграє роль у соціальній адаптації вимушених переселенців – травматичний досвід, який доводиться переживати під тиском нового стресу, спричиненого зміною звичного середовища. Тобто відбувається своєрідна ретравматизація осіб, що належать до цієї вразливої категорії. На первинну травму – відсутність безпеки для фізичного та ментального здоров'я, накладається вторинна травма – адаптація у незнайомій приймаючій громаді. Вважаємо доречним виділити ВПО «першої хвилі», які зазнали травматичний досвід у 2014 році та вимушені були переїжджати ще і вдруге вже після повномасштабного вторгнення, що могло надати комплексного характеру їхньому досвіду.

Автори пропонують ідею того, що задля соціальної адаптації фахівці соціальної роботи мають працювати не тільки із самими новоприбулими українцями, а і з місцевими. Від ставлення приймаючої громади ефективність інтеграції буде залежати напряду.

Треба додати, що пристосування до нового соціального середовища є процесом поступовим, який може загальмуватися на певних етапах.

До специфічних ознак сучасної соціальної адаптації переселенців можна віднести:

- зростає кількість тимчасових переміщень;
- неповна адаптація у приймаючій громаді, у наслідок цього тимчасового характеру переміщення;
- мігранти формують свій окремий культурний прошарок;
- з'явилася тенденція до швидкого протікання адаптаційних процесів;
- громадяни переймають мобільну модель світосприйняття [32].

1.3. Правове забезпечення соціальної підтримки вимушено переміщеним особам

Внутрішньо переміщені особи є офіційно визнаною категорією як в міжнародній спільноті, так і в Україні. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2022) «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» (ст. 1) [43]. Організація Об'єднаних Націй теж має своє визначення для даної вразливої категорії «внутрішньо переміщені особи (ВПО) – люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання, через або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих, техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон країни» [1].

Визнаючи правовий статус ВПО, Закон України надає гарантії «...дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб» (2022). Реалізацією прав та свобод ВПО займаються держава, органи місцевого управління, громадський сектор та міжнародні організації. Безліч громадських та волонтерських організацій надають різного роду соціальну підтримку внутрішнім мігрантам. Що стосується міжнародних органів, які надають підтримку – до них відносяться: Спеціальний представник ООН у справах осіб, переміщених всередині країни; УВКБ ООН; Міжнародний комітет Червоного Хреста; Міжнародна організація з міграції (МОМ) [20, с. 9].

Держава як інститут інтеграції ВПО відіграє провідну роль, у наданні соціальних послуг та адаптації цієї категорії осіб. Саме державні органи мають найбільшу владу у прийнятті рішень, які впливатимуть на ситуацію, що виникла. Державні інституції несуть повну відповідальність за захист прав та свобод вимушено переміщених українців нарівні з усіма іншими громадянами, враховуючи індивідуальні потреби, які виникли через переїзд. Соціальна підтримка ВПО є одним з найбільш пріоритетних векторів соціальної політики. Державна підтримка має бути спрямована на адаптацію вимушених переселенців, щоб вони почувалися захищеними на новому місці проживання та мали цю опору для подальшого самозабезпечення та роботи на користь держави та нової приймаючої громади [28].

Після початку війни, починаючи з 2014 р. Україною проводяться заходи, що спрямовані на надання соціальної підтримки громадянам, що були переміщені. Соціальний захист осіб, на думку дослідників, має проводитися комплексно [29]. З 2014 року державою вже був здобутий певний позитивний досвід соціальної підтримки вразливих категорій, у тому числі, ВПО: держава врегулювала питання надання фінансовою допомоги та соціальних послуг. Наприклад, для соціальної підтримки ВПО Кабмін ухвалив постанову «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [46] та «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним

особам» [45]. У 2022 році після зростання кількості осіб, які належать до категорії вимушено переміщених урядом були встановлені нові програми соціальної підтримки. До них відносяться: щомісячна грошова допомога, допомога у житлозабезпеченні, пошуку роботи і т.і. [55].

Доречним буде згадати одну з найбільш кардинальних програм, запропонованих державою. На 2015-2016 роки в Україні запровадили комплексну державну програму підтримки та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб [44].

Програма передбачала вирішення проблем та труднощів ВПО, відшкодування матеріальних та моральних збитків завданих війною на усіх рівнях та секторах, включаючи державну владу, органи місцевого самоврядування, громадські/волонтерські організації, міжнародні інституції, заклади соціальної інфраструктури тощо. Програма опирається на Конституцію України, на вищезгаданий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та на затверджені міжнародні постанови про реалізацію політики для вирішення проблеми внутрішнього переміщення, такі як, «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення».

Програма підтримки та адаптації ВПО ставить перед собою наступні цілі, виходячи з її положень:

- Правове забезпечення. Цей аспект реалізовувався шляхом надання правової допомоги, підвищенням рівня знань у цій сфері серед вимушених мігрантів, покращенням законів та розробкою чітких інструкцій до них, розробкою механізмів відшкодування заподіяної матеріальної та моральної шкоди цим громадянам;
- Соціально-економічне забезпечення. Реалізовувалося через збереження гарантій соціального забезпечення і захисту, матеріальну підтримку, як має забезпечити нормальний рівень життя, сприяння створення робочих місць, подальше працевлаштування або само зайнятість цих осіб, доступ до освітніх

послуг, сприяння розвитку житлового сектора (будівництво постійного, тимчасового та соціального житла), підтримку діяльності громадських об'єднань ВПО;

- Медичне забезпечення. Цей аспект передбачає: гарантії державного медичного обслуговування, комплексне медичного забезпечення в МКП, психологічна допомога переселенцям, що постраждали від воєнних дій, створення умов, о сприятимуть збереженню здоров'я ВПО у нових громадах;
- Транспортне забезпечення. Пункт передбачає надання транспортних послуг для евакуації цивільних громадян, а також для забезпечення інших потреб вимушених мігрантів;
- Побутове забезпечення. Воно має на меті створення необхідних умов (комунальних та побутових) на новому місці, створення доступності до закладів соціальної та побутової інфраструктури;
- Культурне та патріотично-виховне забезпечення. Розв'язує проблему конфліктів при інтеграції у нову громаду, сприяє збереженню власних культурних звичаїв, духовному та патріотичному розвитку;
- Організаційно-інформаційне забезпечення. Здійснює моніторинг стану на потреб переміщених українців, систематизує, аналізує та оприлюднює знахідки та залучає третій сектор для контролю над належним здійсненням заходів і досягненням результатів Програми.

Варто підкреслити, що запропонована програма враховує усі аспекти проблем, які виникають при вимушеній міграції. Вона є інклюзивною та приділяє увагу захисту внутрішньо переміщеним громадянам з інвалідністю, охоплює проблеми працевлаштування та само зайнятості. Комплекс заходів зачіпає проблему дискримінації та стигматизації ВПО приймаючою стороною та пропонує заходи для налагодження діалогу, які прийматимуться на державному рівні. Також треба відзначити, що у програмі прописана змістовна робота для залучення такого ресурсу, як міжнародні донори, зокрема, для

надання психологічної та медичної допомоги постраждалим від воєнних дій переселенцям. Ще одна з переваг – формування реєстру заборгованості виплат заробітної плати, пенсії та соціальних виплат, що покликано захистити права вразливої категорії.

Найбільша перевага постанови – її комплексний підхід до вирішення проблеми. Це один із перших документів, який затвердив комплекс дій у сфері забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Висновки до першого розділу

Феномен адаптації як такої розглядається різними науками, як природничими, так і гуманітарними і соціальними. Адаптація у широкому розумінні є запорукою виживання, у нашому випадку – виживання у соціальному середовищі.

Різні дослідники пролили світло на зміст та сутність соціальної адаптації індивіда, а також різні класифікації цього процесу (А. Лобанова, О. Злобіна, А. Фернхем, А. Налчаджян, І. Галецька та інші).

Індивідуальні особливості є одним з ключових факторів, які визначатимуть рівень соціальної адаптації індивіда (згідно А. Френхема). Таким чином можуть існувати більш або менш спроможні до адаптації індивіди. Існує ряд рис та навичок, які допомагають людині пристосуватися до нового соціального середовища, таких як: гнучкість індивіда у нових умовах, навченість пристосувальницьким стратегіям, креативність, інтелект тощо.

Соціальна адаптація є відкритим питанням для вимушено переміщених осіб. Соціальна адаптація може відбуватися поетапно природнім чином, проте, існують фактори, які можуть негативно вплинути на цей процес. У адаптації ВПО відіграють важливу роль не тільки якості представників категорії, а і їх індивідуальні потреби, цінності та соціальні норми приймаючої громади, тож відповідальність за забезпечення адаптації лягатиме на місцеву владу та перший і третій сектори.

ВПО з часів початку війни (у 2014 році) показали неактуальність потреб соціального, політичного та культурного характеру. Проте, виникає припущення, що така реакція могла бути викликана через невдоволеність базових потреб, які є першочерговими для людини. Базові потреби відіграють критичну роль в адаптації людини до нових умов життя. Також соціальна адаптація могла бути ускладнена травматичним досвідом, отриманим до та після переїзду.

На відміну від вищезазначених потреб – економічні були першочерговими. Існує загроза, що задоволення такого запиту у вигляді грошових виплат сприятиме самоізоляції ВПО.

Соціально-психологічна складова довіри, тобто, відсутність дискримінації та стигматизації ВПО та умовний перехід з категорії переміщеної особи в категорію місцевого жителя є важливим чинником, що мав вплив на соціальне благополуччя переселенців.

Проблема вимушеного переміщення є нагальною для вивчення і розгляду, зважаючи на теперішній стан речей. Важливо, що ВПО є визнаною державою та міжнародними інституціями категорією. Державний та громадський сектор докладають зусилля для полегшення життя переселенців по їх переїзду на нове місце проживання. Натомість, основний фокус соціальної політики лишається спрямованим на фінансовий та гуманітарний аспекти. Справедливим буде зазначити, що зосередження на цих факторах відповідає запиту вимушено переселених. Тим не менш, соціальна адаптація та інтеграція громадян у новій громаді висвітлюється недостатньо.

Зважаючи на теоретичне бачення соціальної адаптації, вона є необхідним процесом для професійного та особистого успіху індивіда та підвищення рівня його життя. Не всі люди належать до категорії «прогресивних адаптантів» та природнім чином інтегруються в нове середовище, а враховуючи травматичний досвід, який пережила велика кількість ВПО, можна припустити, що їх пристосування може бути неуспішним. Тому задача фахівців соціальної роботи та соціальної політики

загалом полягає у тому, аби наснажити та дати необхідні ресурси представникам вразливої категорії для включення їх у життя приймаючої громади.

У минулому державна соціальна політика має успішні кейси реалізації програм, які спрямовані на соціальну підтримку адаптації переселенців. Можна стверджувати, що проблему розглядають з різних боків і підходять до її вирішення комплексно. І Законом України, і міжнародними постановами визнане право ВПО на недискримінацію і толерантне ставлення з боку приймаючої громади, які є одним із основних чинників, що стоїть на заваді інтеграції. Тому існує підґрунтя для розвитку способів вирішення цієї соціальної проблеми, так як деякі аспекти, такі як інтеграційні форми соціальної роботи з внутрішніми мігрантами, вимагають детальнішого розгляду та обговорення.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ

2.1 Програма емпіричного дослідження

Існує безліч методів для дослідження соціальних явищ та пояснення людської поведінки, у нашому випадку – соціальної адаптації або дезадаптації вимушено переміщених осіб у приймаючих громадах. Теоретичні дослідження різних науковців, у вигляді класифікації, моделей та теорій були наведені у першому розділі роботи. Відштовхуючись від обґрунтувань наведених у тій частині роботи і спираючись на теоретичну базу, ми вирішили звернути увагу на прикладні види досліджень. Основною перевагою руху у прикладному напрямку є те, що метою таких досліджень є не тільки підвищення нашої обізнаності про реальний світ, а і те, що основною метою є пошук практичного вирішення проблеми. Розгляд практичних рішень – як раз те, чим вони відрізняються від тих досліджень, що спрямовані тільки на розширення наших знань у теоретичній площині без наміру їх застосування [34]. Результати цього дослідження можуть бути використані у різних сферах, де працюють з вразливою категорією – ВПО, зокрема в установах першого та третього сектору. Підсумки роботи мають надихнути та дати глибше розуміння про форми та методи соціальної роботи, що зосереджені на інтеграції переселенців на новому місці проживання.

Повертаючись до теми методу дослідження, на нашу думку, соціологія пропонує найбільш підходящі рішення, одним із них є опитування. Опитування є методом збору інформації (у т. ч., соціальної) від респондента безпосередньо (у вигляді інтерв'ю) або ж опосередковано (у вигляді анкетування). Отримані від опитуваного данні у майбутньому опрацьовуються (шляхом підрахунку, кодування, якісної обробки тощо) та узагальнюються дослідниками [39].

Обраний метод є найбільш доречним для отримання важливої інформації на тему соціальної адаптованості внутрішніх мігрантів, тому що ця

соціальна проблема є у певній мірі унікальною (зважаючи на масштаби) для України та багатьох інших країн і у наслідок недостатньо досліджена, що впливає на якість прийнятих рішень для її подолання. Зважаючи на вищезазначене необхідним джерелом інформації виступатимуть самі представники ВПО. У тій ситуації, яку ми маємо на сьогодні, вербальна інформація та так званий селф-репорт є дуже корисним для врахування при прийнятті майбутніх політичних рішень. Однією з переваг такого методу є зручність. Словесна інформація легше піддається кількісній обробці, а також такий метод дослідження надає великий обсяг якісної інформації.

У нашому випадку опитування також є доцільним інструментом для оцінки потреб переселенців. Оцінювання потреб вимушено переміщених осіб є комплексом різноманітних процедур, які покликані забезпечувати права, свободи та можливості цих громадян у громаді шляхом збору та аналізу отриманої інформації. Метою такого оцінювання є ідентифікація рівня задоволеності ключових потреб ВПО [35].

Оцінювання потреб переселених українців є необхідною мірою для прогнозування їх подальшої інтеграції та попередження або подолання негативних тенденцій перебігу цього явища. Саме завдяки вивченню потреб ВПО на території приймаючої громади можна:

- Оцінити ефективність використаних коштів, що надаються на соціальну підтримку вразливої категорії;
- Покращити систему соціальної підтримки родин, що потрапили у складні життєві обставини у наслідок внутрішнього переміщення;
- Планувати короткострокові та довгострокові програм, що орієнтуються на розвиток громад із врахуванням потенціалу внутрішньо переміщених громадян;
- Створювати нові соціальні послуги та моделі соціальної роботи загалом для задоволення потреб представників категорії;
- Пришвидшувати інтеграцію ВПО у приймаючих громадах завдяки моніторингу та швидкому реагуванню на зміну запитів та

вирішенню проблемних питань, що виникли у процесі пристосування на новому місці проживання.

У основі оцінки потреб внутрішньо переміщених осіб лежать певні принципи, які забезпечують її ефективність, а саме: системність, спланованість, комплексність, незаангажованість, точність, безпека та конфіденційність [36]. Принцип системності має на меті враховувати усі зміни у соціальному середовищі та впроваджувати нові методи та форми надання соціальних послуг відповідно до нових запитів соціуму. Цей принцип вимагає постійного та системного аналізу проблем. За якісну оцінку та розробку інструментарію та дослідження доступних ресурсів і встановлення терміну, порядку дій та відповідальних за їх виконання суб'єктів відповідає принцип спланованості. Саме цей принцип є гарантією досягнення поставлених задач. Комплексний аспект надає змогу фахівцям розв'язувати декілька завдань, що потребують різних інструментів подолання у межах одного оцінювання. Задля досягнення такого стандарту можна залучати не тільки кількісну обробку отриманої інформації, але і якісну. Такий підхід до оцінювання надає можливість різнобічно та об'єктивно подивитися на дану ситуацію і отримати достовірніші результати. У процесі оцінювання дослідники мають бути незаангажованими, що означає – не дозволяти іншим здійснювати вплив у процесі, адже у результаті можуть бути отримані викривлені дані. Це є однією із тих причин, чому вибірка має бути репрезентативною. Безпековий принцип зобов'язує нас до того, аби не респонденти почувалися у безпеці та аби у процесі їм не було завдано шкоди. Тому під час проведення таких заходів варто уникати надання послуг, розв'язування проблем представників вразливих груп, консультування, надання порад тощо. На останок, «точність» накладає обов'язки звітувати про результати та процес оцінювання, правильно та послідовно викладати зібрані дані, не упускаючи важливі деталі. А також треба бути особливо точними та обережними у при формулюванні висновків та рекомендацій щодо методів підвищення соціальної адаптації ВПО та запевнитися, що підсумки роботи сформовані неупереджено.

Конфіденційність інформації та її джерел також має бути гарантована учасникам оцінювання. Інформація має бути подана в узагальненому вигляді не тільки для зручності та ліпшого розуміння, а і для того, аби забезпечити дотримання прав респондентів.

При оцінюванні інтеграційних потреб та проблем вимушено переміщених людей опитування має ряд переваг:

- Отримати репрезентативну інформацію про розуміння переселенцями власних потреб та соціальних послуг, на які вони мають право;
- Визначити рівень задоволеності та бажання звертатися за допомогою до державних установ та громадських організацій;
- Відстежити як змінюється поведінка представників ВПО протягом їх перебування у приймаючій громаді;
- Визначити готовність населення до системних змін;
- Підтвердити чи навпаки – спростувати наявні гіпотези, у тому числі ті, що були описані у теоретичній частині;
- Зрозуміти взаємозалежність соціальних явищ, які відбуваються у наслідок переміщення тощо.

Також важливо окреслити, що існують різні форми соціологічних опитувань, а саме: заочна та очна форма. Було прийнято рішення скористатися заочною формою дослідження. Ця форма передбачає опитування респондента без безпосередньої зустрічі з ним. Існують декілька способів досягнення цілей дослідження, в залежності від засобів використаних під час процесу. Одними з таких варіантів можуть бути: поштове опитування, опитування безпосередньо на місці проведення дослідження, телефонне опитування та інтернет-опитування.

Враховуючи усі аспекти, телефонне опитування є актуальним для дослідження соціальної адаптації та інтеграції вимушено переміщених осіб у приймаючій громаді. Телефонне опитування (анкетування по телефону), – це один з найпоширеніших методів соціологічного опитування, який

використовується задля отримання даних, як від населення в загалом, так і від конкретної вразливої категорії. У ході анкетування по телефону інтерв'юери користуються відібраною номерною базою для збору потрібних даних від респондентів.

Телефонне опитування дослідження має свої нюанси, воно має бути недовготривалим (а саме, до 15 хв), так як можуть відволікати респондентів від особистих справ, тому кількість питань також обмежена (також до 15-ти). Таке опитування є доступним та оперативним, не передбачає додаткових витрат. Однак обмеженням такого способу є порушення репрезентативності, у тому випадку, якщо у обраній громаді недостатній рівень телефонізації. Важливим нюансом, який треба буде врахувати – це простота мовлення. Важливо формулювати питання таким чином, щоб респонденти могли зрозуміти їх та швидко і щиро надати відповідь.

Соціологічне опитування вимушено переміщених українців є доволі популярним методом отримання потрібної інформації від цих представників, ним користуються як державні установи та громадські організації, так і окремі дослідники. У теоретичній частині роботи ми вже згадували про один такий приклад («Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них» проведена МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» у січні 2015 році»), результати якого були корисним внеском у поглиблення розуміння потреб та запитів, які виникли у ВПО «першої хвилі». Ще одним подібним кейсом є «Загальнонаціональне опитування щодо громадського залучення» у рамках Програми «Долучайся!», що фінансується донором USAID. В рамках цього дослідження українців розділили на три групи, а саме: зовнішньопереміщені (ЗПО), непереміщені (НПО) та внутрішньопереміщені особи (ВПО) і проаналізували їх проблеми, запити та настрої, розмежовуючи отримані результати по групах. Хочемо виокремити цікаві та корисні знахідки:

- Відсоток українців, які регулярно беруть участь у громадському житті громади становив 28% серед ВПО, що менше порівняно з ЗПО та НПО (34% та 53% відповідно);

- Стосовно тих ВПО, що не брали участь у громадському житті приймаючої громади пояснювали це тим, що не мають на це часу (25%), незрозуміння як це реалізувати (25%) і лише 5% таких громадян не мали такого бажання;
- 29% ВПО не мали досвіду залучення до діяльності громадських організацій, з них 32% пояснювали це тим, що просто не знають як це зробити, а 10% респондентів були не впевнені, що від їх участі буде якась користь;

Хоча соціальна інтеграція, адаптація та внесок у приймаючу громаду не були предметом дослідження, з його результатів можна виокремити декілька вагомих висновків і стосовно цієї теми. Окремою перевагою таких опитувань є їх актуальність, так як воно проводилося протягом весни-літа 2023 року і висвітлює настрої та ставлення ВПО «другої хвилі» [25].

Громадський сектор та міжнародні донори готові надавати фінансування та вкладатися у оцінку потреб вимушених переселенців та вразливих категорій загалом, ось декілька прикладів: БФ «Право на Захист» за підтримки УВКБ ООН та проведене опитування ВПО щодо їхніх житлових потреб [24], Міжнародна організація з міграції (МОМ) та їх опитування українців з приводу внутрішньої міграції [26], Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у межах програми «Єднання заради дії» та проведене опитування на тему «Ставлення, виклики та можливості інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у вибрані приймаючі громади», яке охопило дві «хвилі» переселенців [48], а також велика кількість їм подібних. Що стосується державних інституцій та міських/обласних адміністрацій, то вони також активно починають користуватися таким методом дослідження для кращого розуміння потреб новоприбулих жителів. Наприклад, Департаментом соціальної та ветеранської політики Київської міської адміністрації було запущено опитувальник [41] для вимушених мігрантів, які проживають у Київській громаді, він охоплює усі сфери, у яких ця категорія осіб може відчувати брак соціальної допомоги. За ініціативи Міністерства відновлення у

свою чергу було проведено опитування щодо викликів у працевлаштуванні вимушено переміщених осіб [18], яке зробило деякі відкриття, що стосуються дискримінації та професійної дезадаптації ВПО.

Спираючись на затребуваність тієї інформації, яку можна отримати у результаті проведення соціологічного опитування, про що свідчать поважні інституції, які звертаються до цього методу та важливі знахідки, які впливають на реформування соціальних послуг та соціальної політики загалом, у такий спосіб можна розвивати обрану нами тему, а враховуючи те, що питання саме інтеграції, соціальної адаптації та рівень задоволення цих потреб ВПО громадським або державним сектором не є дослідженим і у відкритому доступі немає таких матеріалів, ми вважаємо доцільним провести своє власне опитування. Таким чином дослідження ще більше сприятиме поглибленому та різнобічному розумінню потреб переселенців.

Повертаючись до теми соціологічного опитування. Воно проводилося заочно у телефонному режимі. Місцем проведення дослідження було місто Київ, так як там знаходилася дослідниця, а респонденти були у різних містах. На дослідження значний вплив здійснило повномасштабне вторгнення росії в Україну, що і зумовило проведення збору матеріалу для дослідження дистанційно з використанням електронних засобів комунікації.

У рамках дослідження відбулося вивчення соціальної адаптації та інтеграції вимушено переміщених осіб у приймаючій громаді. У відповідності до цього були використана власно відібрана база номерів ВПО, які переважно знаходилися у Київській територіальній громаді, що були переміщені з різних населених пунктів, життя у яких стало небезпечним.

Дослідження проводилося у декілька етапів: підготовчий етап, основний етап та заключний етап.

На підготовчому етапі була визначена тема дослідження, проаналізована наукова література та вже проведені дослідження, були визначені прогалини в розумінні певних потреб ВПО, що присутні у відкритих наявних джерелах. Також була окреслені критерії селекції вибірки, яку склали внутрішньо

переміщені особи з досвідом відвідування інтеграційних заходів та без такого досвіду. Був складений план подальшої роботи та розроблені та узгоджені питання опитувальника, їх порядок та формулювання. Для перевірки та корекції підходу до опитування було проведено текстове телефонне анкетування і внесені певні корективи до формулювань та порядку ходу дослідження.

Визначивши метод дослідження на цьому етапі (що описано вище у підрозділі), ми розробили анкету, яка складалася із трьох блоків (Додаток А). Перший блок опитувальника був спрямований на визначення демографічних показників обраних респондентів, а саме: їх вік, стать, вид діяльності, рівень освіти, сімейний статус, наявність дітей та їх кількість, а також місце проживання до вимушеного переміщення. У другому блоці анкети були розміщені питання, що спрямовані дізнатися інформацію безпосередньо про проживання у приймаючій громаді (тривалість проживання у громаді, причини вибору саме цієї громади, умови проживання), про плани вимушено переміщених респондентів на майбутнє і чи збираються вони повертатися на попереднє місце проживання та про актуальні наявні у новій громаді проблеми і соціальні послуги, яких бракує учасникам дослідження. Останній блок опитувальника ставить на меті розкрити питання рівня інтеграції та соціальної адаптації серед переселенців у новій громаді. Цей розділ опитування включає питання, що стосуються: власної оцінки учасників своєї належності до громади, досвіду дискримінації та нетерпимості у свій бік та сфери, у яких з такими проявами зустрічалися опитувані, досвіду участі в інтеграційних заходах, рівень задоволеності ними та причини небажання долучатися до подібних ініціатив та характеру інтеграційних заходів, які б спонукали учасників доєднатися до них.

Телефонне анкетування мало як закриті, так і відкриті питання. Питання закритого типу були корисними для «підбиття статистики» та виокремлення загальних закономірностей у межах вибірки. Завдяки відкритим питанням можна було провести якісний аналіз відповідей та взяти до уваги ті аспекти,

які не були розглянуті дослідницею раніше. Такий підхід допоміг з одного боку зорієнтувати респондентів опитування та заощадити час виділений на його проведення, а з іншого – дати можливість проявити опитуваним ініціативу та вийти за рамки вже зазначених проблем, що зазвичай допомагають досягти напівструктуровані інтерв'ю, але при цьому зберігаючи розмір вибірки.

У ході основного етапу дослідження були відібрані респонденти, які склали вибірку опитування та відбувся безпосередній збір демографічних даних та інформації, що стосується обраної теми опитування.

Останній етап передбачав аналіз отриманих при опитуванні відповідей, узагальнення цих результатів та розробку методів та форм соціальної роботи, які вирішуватимуть проблеми соціальної дезадаптації вимушено переміщених осіб у приймаючих громадах.

У ході проведення дослідження (на основному етапі) було визначено досліджувану групу людей. Планувалося, що опитування буде проводитися серед випадково відібраних внутрішніх переселенців, зберігаючи репрезентативність вибірки (гендерну, вікову тощо), проте у ході підготовчого етапу стало зрозумілим, що для високо рівня достовірності і для можливості оцінки ефективності результатів варто цілеспрямовано відібрати частину вибірки, представники якої мали досвід отримання інтеграційних соціальних послуг завдяки громадським чи державним ініціативам.

Важливим буде прояснити пошук обраних кандидатів частини кандидатів, що склали вибірку. Оскільки, категорія осіб із досвідом отримання соціальних послуг інтеграційного характеру доволі специфічна, доступ до деяких кандидатів довелося отримувати методом «снігової кулі». Такий метод також називають «вибіркою ланцюгових посилянь» та «мережевою вибіркою» і він є доволі поширеним серед дослідників сфери соціальних наук. Мета «снігової кулі» як раз і полягає у тому аби подолати ті бар'єри, які заважають дослідити ті групи населення, до яких важко отримати доступ. Зазвичай такий метод відбору вибірки шляхом ланцюгових посилянь використовується для

пошуку шляхів комунікації з представниками маргіналізованих груп населення або осіб, що практикують стигматизований спосіб життя, але і як показав хід проведення дослідження, такий підхід до складання списку учасників працює швидко та ефективно для отримання конкретної частини представників вразливої категорії.

Варто уточнити, що був проведений гомогенний відбір снігової кулі, суть якого полягала у рекрутингу респондентів за подібними критеріями, яким вони мають відповідати, а саме статус вимушено переміщеної особи та із певним наявним досвідом, тобто, досвідом отримання інтеграційних соціальних послуг, який буде гарантувати, що учасники дослідження репрезентуватимуть обрану підкатегорію всередині цільової, у нашому випадку, вразливої категорії. Такий тип складання вибірки виявився доволі результативним через те, що треба було отримати точну інформацію про предмет дослідження. Вибірка була керована безпосередньо самими респондентами, початкові учасники були відібрані на основі зв'язків дослідниці серед ВПО, що відвідують заходи з інтеграції, а решта респондентів були перенаправлені завдяки попереднім респондентам. За нашими спостереженнями, завдячуючи мережевому пошуку, у цієї частини респондентів можна було спостерігати вищий рівень вмотивованості та комфорту при проходженні опитування.

Опитування проводилося з дотриманням дослідницької етики, респондентам було роз'яснено процедуру та гарантовано захист персональних даних. Безпосередньо перед переходом до питань анкети, учасники отримали інструкцію та гарантію про те, що їх дані не будуть передані третім особам, а результати будуть представлені в узагальненому вигляді. Усі респонденти дали згоду на те, що розмова буде записана на диктофон, згодом були записані та транскрибовані якісні відповіді.

Наприкінці опитування вибірка склала 60 осіб різного віку, статі, сімейного статусу, освітнього рівня та пережитого досвіду. У ході аналізу було поставлено за мету співставити кореляцію між цими показниками, у тому

числі, та рівнем соціальної адаптації та адаптованості респондентів з досвідом вимушеного переміщення до життя у нових умовах загалом. Гіпотеза полягала у тому, що як вже було зазначено у теоретичній частині старшим людям властивий вищий рівень консерватизму, простими словами – не бажання змінюватися, в рамках дослідження це б означало більшу кількість нагальних потреб та актуальних проблем серед цієї частини населення, а також меншу вмотивованість брати участь у житті нової громади та не бажання інтегруватися. З молодими людьми ж була прогнозована зворотня тенденція.

Ми очікували, що люди, які стикалися з дискримінацією та нетерпимістю у свій бік на новому місці або ж бачили такі прояви спрямовані на представників своєї групи будуть звітувати про нижчий рівень інтегрованості на шкалі та покажуть небажання бути включеними до життя громади.

Згідно гіпотези, опитувані, у яких не були задоволені фізіологічні потреби та потреби безпеки мають висловлювати меншу актуальність соціальних потреб для них, меншу зацікавленість в інтеграції у приймаючу громаду, не вказувати психологічну підтримку, потреби самореалізації та налагодження соціальних зв'язків як нагальні.

Також ми передбачали, що люди із досвідом отримання інтеграційних послуг оцінюватимуть себе як більш включених у життя нової громади та рідше зазначатимуть матеріальні потреби та проблеми як актуальні для них.

Було цікаво порівняти результати певних блоків опитування з тими дослідженнями, які були проведені за участі внутрішньо переміщених осіб «першої хвилі» і відслідкувати чи лишилася тенденція нехтувати важливістю соціальних або психологічних потреб та наголошувати здебільшого на фінансових та гуманітарних факторах.

Передбачалося, що у закритих питаннях респонденти за аналогією минулих досліджень не будуть зазначать соціальні інтеграційні послуги та відновлення або налагодження соціальних зв'язків як необхідні для адаптації у новому середовищі. Для цього корисними стали відкриті питання, на яких

опитуваний міг висловити свої справжні почуття не будучи у рамках наявних варіантів.

2.2 Результати та обговорення емпіричного дослідження

У дослідженні взяло участь 55% жінок (33 респондентки) та 45% чоловіків (27 респондентів) різного віку, від 16 до 76 років: 5% підлітків (до 18 років), 45% людей юного віку (від 18 до 25 років), 26,67% людей молодого віку (від 25 до 45 років) та 15% людей середнього віку (від 45 до 60 років) та 8,33% людей похилого віку (60 років та вище), а також різного сімейного статусу: 58,33% респондентів – неодружені, 26,67% - одружені, 13,33% - розлучені, а 1,67% мають статус вдови, 60% респондентів бездітні, а 40% - мають дітей. Що стосується освіти, 16,67% респондентів мають повну середню освіту, 1,67% мають неповний середній рівень освіти, 3,33% - професійно-технічну, 16,67% - незакінчену вищу, 20% - неповну вищу, 41,67% - повну вищу. 45% опитуваних зазначили, що офіційно працевлаштовані, 11,67% - не працюють, 23,33% - студенти, 6,67% опитуваних є самозайнятими, 8,33% респондентів працюють неофіційно, 3,33% - пенсіонери. Опитувані ВПО переміщувалися з різних регіонів країни (Харківська, Запорізька, Донецька, Луганська, Миколаївська, Сумська, Херсонська, Чернігівська області), які перебувають під окупацією, є небезпечними через близьке розташування до лінії фронту або через постійні ракетні обстріли, а також через втрату майна та можливостей, які були доступними до початку повномасштабної війни. Респонденти, що взяли участь в дослідженні були переміщені як з селищ та маленьких містечок, так і з інших великих міст. На момент проведення опитування ВПО, які взяли у ньому участь проживали у наступних населених пунктах: м. Київ, м. Чернівці, м. Львів та м. Івано-Франківськ. Вищезгадані дані про походження респондентів мали значення і були пов'язані із відповідями на питання наступного блоку опитування.

Також важливим було виокремити проміжок часу, який респондент перебуває на новому місці: 11,67% опитуваних ВПО перебували у приймаючій

громаді до 6 місяців, 10% - від 6 місяців до року, 21,67% - від року до півтора роки, 33,33% - від 1,5 роки до двох та 18,33% - від двох років та довше. Найчастішою причиною для вибору громади респондентами (30%) стала наявність родичів, друзів або знайомих, що там проживають, наступним за поширеністю чинником стало навчання (26,67%), 13,33% внутрішньо переміщених опитуваних приїхали в нову громаду, бо це місце їм сподобалося, 8,33% людей через робочі можливості, 8,33% - були евакуйовані, 6,67% - не мали конкретних причин для переїзду в приймаючу громаду, 3,33% - через наявність місця для проживання і 3,33% - через інші причини. З'ясувалося, що більшість, а саме 53,33% вирішили житлове питання шляхом оренди житла, 20% учасників опитування живуть у родичів, друзів або знайомих, 18,33% проживають у гуртожитках або місцях тимчасового перебування, 5% безоплатно живуть у місцевих жителів, 1,67% отримали соціальне житло, так само 1,67% мають власну нерухомість на території приймаючої громади. Абсолютна більшість (83,33% людей) вимушених переселенців мають намір лишатися жити у новій громаді, не визначилися 8,33% респондентів, 6,67% планують переїхати за кордон або у інше місто, 1,67% збираються повертатися на попереднє місце проживання. У ході підрахунку отриманої інформації також було з'ясовано, що 5% ВПО мають стійкий загальний намір повертатися на попереднє місце проживання, 41,67% з них збираються повернутися по закінченню бойових дій або після деокупації, 13,33% розглядають варіант повернення, але невпевнені, 35% стверджують, що лишатимуться на новому місці проживання, а 5% учасників не визначилися чи збираються повертатися.

У ході емпіричного дослідження також було отримано інформацію про проблеми і потреби сучасних вимушено переміщених осіб. При обробці цих даних було отримано наступні результати, що стосуються проблем, з якими стикаються ВПО: основною проблемою, яка зазначалася учасниками телефонного анкетування була фінансова неспроможність, 30% респондентів мають труднощі з оплатою продуктів харчування, а 28,33% - з оплатою комунальних послуг; 26,67% ВПО повідомляли, що відчують себе у

небезпеці; 25% переселенців стикнулися з проблемами з працевлаштуванням; 18,33% людей турбувало питання відсутності житла; 16,67% скаржилися на умови проживання, такий самий відсоток опитуваних мали проблеми у відносинах з місцевими жителями; 8,33% учасників говорили про обмежений доступ до отримання медичних послуг, 5% - освітніх послуг.

Цікавою знахідкою цієї частини дослідження, що стосувалася демографічних показників також стала знайдена значуща кореляція між проблемами, про які повідомили респонденти та їх гендерною приналежністю. У вимушено переміщених жінок спостерігалася слабка позитивна кореляція за матрицею Спірмена (0.375) з порушенням відчуття безпеки (Рис. 2.1).

Корреляційна матриця		Безпека	Стать
Безпека	Спірмен $\rho(\rho)$	—	—
	df (ступенів свободи)	—	—
	p-значення	—	—
Стать	Спірмен $\rho(\rho)$	0.375	—
	df (ступенів свободи)	58	—
	p-значення	0.003	—

Рис. 2.1

Складно зробити конкретні висновки з цієї кореляції і чи пов'язаний отриманий результат з вимушеним переміщенням чи з гендерною приналежністю учасниць анкетування. Проте, така відповідність може стати корисною для врахування при взаємодії фахівців з соціальної роботи з жінками-ВПО та для подальших досліджень цього питання.

У другому блоці опитування також було проаналізовано потреби вищезазначеної категорії осіб, а саме: 50% ВПО стверджували, що потребують фінансової підтримки, в той час як гуманітарної допомоги у вигляді продуктів харчування, засобів гігієни, одягу тощо потребували 18,33% опитуваних, така сама кількість респондентів потребувала допомоги у пошуку або оренді житла і майже 21% вимушено переміщених батьків зазначали потребу у допомозі з

влаштуванням дитини у дитячий садок або школу. Юридична консультація була потрібна 20% ВПО і 26,67% вимагали допомоги з отриманням документів у державних установах. Відповідаючи на питання більш наближені до соціальної адаптації доречно зазначити, що значний відсоток (38,33%) стикнувся з потребою у самореалізації, 25% мають потребу у психологічній допомозі, 21,67% потребують допомоги з влаштуванням на роботу, що може мати позитивний вплив на інтеграцію в нове соціальне середовище і 23,33% внутрішньо переміщених громадян напряду стверджували, що мають потребу у налагодженні соціальних зв'язків.

Кореляційний аналіз показав значимий середній позитивний взаємозв'язок (0.421) між потребами респондентів у психологічній допомозі та допомозі у налагодженні соціальних зв'язків (Рис. 2.1).

Корреляционная матрица

		Психологічна допомога	Потреба в налагодженні соціальних зв'язків
Психологічна допомога	Спирмен $\rho(\rho)$	—	
	df (ступенів свободи)	—	
	p-значення	—	
Потреба в налагодженні соціальних зв'язків	Спирмен $\rho(\rho)$	0.421	—
	df (ступенів свободи)	58	—
	p-значення	< .001	—

Рис. 2.2

Можна припустити, що такий результат свідчить про те, що відсутність соціальних зв'язків негативно впливає на ментальний стан опитуваних або про те, що погіршений психологічний стан після переміщення ускладнює самостійне задоволення соціальних потреб. Для фахівців, які працюють з цією вразливою категорією це може означати, що ВПО вимагають як втручання у вигляді психологічного консультування або інших форм роботи з цим спеціалістом, а також заходів, які спрямованні виключно на соціальну включеність і побудову власного кола спілкування та власних соціальних мереж. Ефективним рішенням, на нашу думку, можуть стати групи

взаємопідтримки та психотерапевтичні групові сесії, які об'єднують ці два компоненти.

Ще один зв'язок з значущою кореляцією (0.417) можна прослідкувати між потребою у працевлаштуванні та потребою у самореалізації (Рис. 2.3).

Корреляционная матрица		Працевлаштування	Потреба в самореалізації
Працевлаштування	Спирмен $\rho(\rho)$	—	
	df (ступенів свободи)	—	
	p-значення	—	
Потреба в самореалізації	Спирмен $\rho(\rho)$	0.417	—
	df (ступенів свободи)	58	—
	p-значення	< .001	—

Рис. 2.3

Вимушено переміщені особи, що взяли участь в телефонному анкетуванні частіше зазначали, що мають потреби, що згадують вище в комплексі. Це може означати, що за відсутності можливості влаштуватися на роботу або через втрату роботи (з чим стикаються ВПО) людина буде відчувати себе нереалізованою і не зможе «піднятися на верхівку» піраміди потреб. До того ж професійна адаптація дуже перегукується з соціальною адаптацією загалом, що можна простежити в теоретичному розділі цієї роботи. Відкритим лишається питання того чи можна пов'язати і вважати наслідковими соціальні потреби, на яких по суті фокусується робота та працевлаштування і самореалізацію індивіда, бо подібних кореляцій знайдено не було.

Можливим є порівняти отримані під час збору інформації в ході нашого дослідження з результатами, які були зазначені в теоретичній частині цієї роботи [38]. Порівнюючи ВПО «першої хвили» у 2015 році, тобто приблизно через рік після початку російського вторгнення у їхню рідну громаду та результати опитування нашої вибірки, які отримали цей статус після початку повномасштабної війни можна відмітити спільну тенденцію – найбільшою проблемою лишається самозабезпечення. Згідно дослідження 2015 року більш

ніж 69% людей стикалися з труднощами фінансового характеру, наше дослідження у свою чергу показало, що 50% потребують грошової допомоги і це є основною потребою. Що стосується інших аспектів самозабезпечення, то значно менший відсоток наших респондентів зазначив, що стикаються з гуманітарною проблемою, відмінність між результатами склала майже 47%. Житлова потреба також мала значну відмінність, а саме, більше ніж 44%, де менший відсоток згадки про цю проблему був у опитуваних «другої хвилі». Вищезазначену інформацію можна трактувати так, що хоч економічне питання у ВПО лишається актуальним, незважаючи на це відбулися певні позитивні зрушення у цій сфері.

Спираючись на те саме опитування [15] варто наголосити, що більший відсоток «сучасних» ВПО звертають увагу на власну потребу у налагодженні соціальних зв'язків після переміщення, що змістовно збігається з пунктом про «стурбованість недостатньою замученістю у життя громади» ВПО «першої хвилі», відмінність склала майже 6,5%.

Одним з ключових важелів впливу на інтеграцію громадян на новому місці був досвід дискримінації у зв'язку з статусом переселенця. Таким чином третій блок анкети мав на меті визначити чи мають респонденти подібний досвід. Більшість (55%) стверджувала, що не стикалася з подібними проявами, 41,67% вказали на те, що зустрічалися із проявами дискримінації та нетерпимості або були свідками подібних проявів у приймаючій громаді та 3,33% вагалися відповісти чи можна вважати їх неприємний досвід дискримінаційними проявами.

Здебільшого вимушено переміщені опитувані, зазначали негативні коментарі з боку представників приймаючої громади як обставини проявів нетерпимості, з якими вони стикалися, це складало 76% від усіх згаданих випадків, 36,84% від таких коментарів були пов'язані з мовним питанням. 24% опитуваних сказали, що дискримінація проявлялася у відмові в оренді житла, 8% - отримали відмову у отриманні освітніх послуг через упередження, такий самий відсоток зазначили інші обставини.

За результатами самооцінювання вимушеними переселенцями рівня власної інтегрованості в приймаючу громаду (по 10-ти бальній шкалі, де «1» означає – «не маю наміру інтегруватися, а «10» - «високий рівень включеності», тобто переміщена особа має друзів серед місцевих мешканців та бере активну участь у громадському житті нової громади) було виокремлений середній бал серед усіх респондентів, він становить трохи більше, ніж 7 балів. Це мало б означати, що загалом більшість ВПО нашої вибірки задоволені рівнем власної інтегрованості і є включеними в громаду. Натомість, такий результат можна поставити під сумнів і він може бути обумовлений так званим феноменом «вище середнього», також це явище ще називають «ілюзорною перевагою». Цю концепцію запропонували науковці Аліке та Говорун [3], їх ідея полягає у тому, що люди замість того, аби оцінювати власні здібності, поведінку та якості і порівнювати з аналогічними показниками інших індивідів, мають «автоматичну тенденцію асимілювати позитивно оцінені соціальні об'єкти до ідеальних уявлень про них». Більш спрощеною мовою, дослідники стверджують, що люди схильні перебільшувати свої позитивні прояви і применшувати негативні та у випадку з позитивними рисами – оцінювати себе вище (тобто, краще) за середньостатистичну людину. Наприклад, якщо людина оцінює себе як порядну, з великою ймовірністю вона буде перебільшувати цю рису відповідно до свого реального положення на шкалі порядності. Покладаючися на цю працю, радше за все на шкалі від 1 до 10 люди оцінюватимуть на «7». Проте, автори зазначають, що треба враховувати, що є люди, які насправді володіють бажаною рисою і вони можуть оцінити себе на високий бал, а також, що не всі люди схильні сприймати «5» на шкалі як «золоту середину», тому навіть усвідомлюючи власну посередність схильні ставити собі вищий бал.

В контексті нашого дослідження ці знання можна застосувати наступним чином і зробити наступні висновки: «інтегрованість» можна вважати позитивною характеристикою, тобто, посилаючись на вищезгадані

міркування, існує ризик, що учасники опитування «зловживатимуть» і оцінюватимуть себе, використовуючи, бали на шкалі, які є вищими за середні. Це питання опитника має свої обмеження у отриманні актуальної інформації на потрібну тему, також важливим нюансом є те, що подібні питання були використані у опитуванні від КМДА, про яке було згадано у підрозділі вище. Ці обмеження мають бути враховані при обробці та описі результатів.

Повертаючися безпосередньо до кількісної обробки самооцінювання, ми отримали наступні показники: 8,33% людей оцінили себе на найвищий бал, 21,67% оцінили себе на «9», тобто, теж досить високо, 25% - на «8» балів, 15% дали собі «7» балів, 10% - «6» балів, 10% оцінили себе середньо, 5% - на «4» бали, 3,33% - на «2» бали і 1,67% зазначили, що не мають бажання інтегруватися.

Враховуючи результати самооцінювання можна стверджувати, що учасники дослідження (абсолютна більшість – 80%) задоволені своєю інтегрованістю на новому місці після переселення та вважають себе доволі включеними у соціальне життя громади. Натомість, 80% людей, які зазначили, що мають проблеми у відносинах з місцевим населенням оцінили свою інтегрованість, як ту, що вища за середню. І більш ніж 64% респондентів, які вказали, що потребують допомоги у відновленні соціальних зв'язків також поставили собі високі бали. Беручи до уваги ці нюанси, можна поставити під сумнів об'єктивність відповідей деяких респондентів.

Зважаючи на одну з гіпотез, яка була поставлена у минулому розділі, треба відмітити, що аналіз результатів не показав значущих кореляцій у співвідношенні оцінювання власної інтегрованості з віковими категоріями, які відмічали власну включеність як «низьку». Тобто, люди похилого віку не повідомляли про нижчий рівень включеності у життя нової громади, як очікувалося в теорії. Разом із тим провідна вікова категорія, яка мала найвищі бали (8-10) є юнацтвом. Загалом основною відмінністю, яка вирізняє цю підгрупу з поміж інших (окрім бездітності та не перебування в шлюбі) є статус студента/студентки, про що повідомляють і якісні дані. Можна зробити

припущення, що вимушено переміщені особи юного віку повідомляють про кращий рівень включеності у новому соціальному середовищі саме через те, що навчальні заклади беруть на себе і ефективно виконують інтеграційну функцію. Також з точки зору соціальної роботи це може означати, що фокус спеціалістів цієї сфери має бути більш пильно спрямований на надання додаткових інтеграційних послуг ВПО інших вікових категорій, а у роботі з вимушено переміщеним юнацтвом – на забезпечення доступу до отримання освітніх послуг.

Переходячи до фінальних кількісних питань анкетування треба підкреслити наступні показники: 51,67% респондентів мали досвід відвідування інтеграційних заходів, тобто майже половина. Серед тих, хто не мав подібного досвіду 37,93% виявили бажання відвідати подібний захід, 55,17% вказали, що не потребують подібних послуг і 6,9% вагалися відповісти чи мають таку потребу.

З тих, хто вже відвідував заходи, що спрямовані на інтеграцію оцінили цей досвід як позитивний і висловили бажання продовжувати доєднуватися до подібних ініціатив і надалі. У відсоткових показниках це виглядало наступним чином: 48,39% ВПО з досвідом участі в інтеграційних заходах оцінили проведену ініціативу на умовні «5» з п'яти, 41,94% поставили умовну «четвірку» заходу або заходам, які відвідали і 9,68% мали нейтральне ставлення до такого отриманого інтеграційного досвіду. У зв'язку з цим можна зробити наступний підсумок: абсолютна більшість ВПО, що брали участь в інтеграційних заходах значною мірою задоволені подіями, що відвідали і виявляють бажання долучатися до них у майбутньому.

У ході кореляційного аналізу не було помічено значної кореляції між досвідом відвідування інтеграційних заходів та самооцінювання учасників опитування і вирахований середній бал також разюче не відрізнявся, тому можна спростувати гіпотезу, наведену у попередньому підрозділі.

Незважаючи на те, що більш як половина респондентів анкетування, які не були на заходах для включення ВПО у нову громаду сказали, що не

бажають доєднуватися до подібних подій, тільки 16,67% від усіх переселенців не виявили жодної зацікавленості у отриманні цих послуг після переліку варіантів проведення цих ініціатив. 76,47% з тих, хто початково виявив небажання після переліку можливих шляхів їх реалізації згадали види послуг з включення, якими б бажали скористатися. Це може свідчити про те, що значна кількість вимушено переміщених громадян нашої вибірки не є обізнаними у змісті, який несуть за собою напрямки соціальної роботи, які фокусуються на інтегруванні цієї категорії осіб у приймаючу громаду. Ці висновки наштовхують на роздуми про ефективність роботи, що проводиться для інформування постраждалого населення про інтеграційні форми та методи соціальної роботи, які наявні за сприяння державного та громадського сектору.

Кількісна обробка показала наступні результати по цьому питанню: 55% висловили бажання взяти участь в заходах культурно-мистецького характеру, 36,67% проявили зацікавленість у заходах розважального характеру, такий самий відсоток обрав спортивні заходи, 21,67% вказали групи взаємопідтримки як ті, що варті уваги, 25% - групові терапевтичні сесії, 20% - медіаційні сесії з запобігання та врегулювання конфліктів з громадою, 53,33% відвідали б воркшопи, семінари та лекції для подальшого працевлаштування. Значущих кореляцій між демографічними показниками та видами інтеграційних послуг, що потребують ВПО, які склали вибірку помічено не було, натомість кількісна обробка може дати зрозуміти загальні тенденції серед усієї категорії і про те, на організації яких ініціатив має зосередитися перший і третій сектори.

Якісний аналіз також мав певні загальні тенденції. Таким чином, на питання про відмінності між громадами – рідною та приймаючою, респонденти зазначали наступне: 46,67% вказали, що мають все потрібне, або навіть мають кращий рівень життя та більше можливостей в порівнянні з тими, які були наявні під час проживання у попередній громаді, разом із тим, 26,67% згадували про незадоволеність соціальних потреб, брак друзів,

знайомств, різність менталітетів та непорозуміння з боку мешканців приймаючої громади порівняно з соціальним досвідом, який респонденти мали на попередньому місці проживання. 11,67% опитаних ВПО згадали, що мають відчуття суму та туги за рідним містом і вказали саме на «емоційний аспект», який визначає відмінність у стані до та після переміщення. Така сама частка людей (11,67%) поскаржилася на гірші умови проживання та відсутність «комфорту» та «затишку». Аналогічний відсоток звернули увагу, що відсутність власної домівки складає основну відмінність. 8,33% сказали, що їх фінансова спроможність погіршилася і це є основною різницею. До інших причин, які становили негативну відмінність між громадами – це незручність в пересуванні новим містом, скарги на незручний доступ до адміністративних та соціальних послуг, гірший доступ до отримання освітніх послуг. Також серед учасників емпіричного дослідження траплялися спільні тези про «відсутність стабільності» у новому місті, а також про брак розваг та дозвілля в порівнянні з попереднім місцем проживання. Ще одна деталь, яку вказало декілька ВПО – відмінність у ставленні до мовного питання. Адресуючи інформацію згадану вище у підрозділі можна зробити припущення, яке також ґрунтується на відповідях опитуваних на відкриті питання: такий значний відсоток людей, що вказують не просто на те, що їх влаштовує нове життя (28,33%), а є кращим за минуле (15%) може бути обумовлений тим, що більшість тих ВПО походили з маленьких містечок, селищ або міст, які знаходяться під окупацією. Таку знахідку можна описати як позитивну і це може вказувати на те, що ці переселенці є «прогресивними адаптантами» і що можна покладатися на природній процес адаптації певної частини вимушено переміщених громадян, особливо, якщо ті обрали велике місто для подальшого проживання.

Наступний етап обробки якісних даних анкетування ставив за мету спитати про те, що на думку даних переселенців, допоможе або вже допомогло їм адаптуватися в новому середовищі:

- 16,67% вважали, що заходи різного характеру (воркшопи, семінари, лекції, тренінги, заходи для дітей, культурні заходи тощо) мають позитивний вплив на процес включення у нове соціальне середовище;
- 11,67% сказали, що долучення до волонтерства, допомоги ЗСУ, центрам, що займаються вимушено переміщеними особами, просто допомоги новій громаді допомогло покращити власне життя після переміщення або мають такі плани на майбутнє для досягнення цієї мети;
- 30% не знали, що б їм могло допомогти покращити своє життя в нових умовах;
- працевлаштування або підтримка у початку підприємницької діяльності як той чинник, який мав позитивний вплив на їхню інтеграцію або той, що міг би мати такий вплив стверджували 25% опитуваних;
- 6,67% вказали фінансову допомогу, виплати різного роду як ключовий фактор;
- 20% думають, що знайомства це, те, що має допомогти покращити свою якість життя після переміщення, з них 33,33% вказували саме на знайомства і отримання нових соціальних зв'язків саме з представниками місцевого населення;
- 15% сказали, що університет, студентство та участь у соціальному житті навчального закладу як те, що допомогло адаптуватися в нових умовах, про що було вже згадано раніше.

З отриманої інформації можна зробити певні висновки. Значна кількість ВПО потребують інформування про послуги та можливості, які можуть допомогти їм в побудові нового життя, так як вагаються відповісти, що конкретно змогло б покращити їхню ситуацію. Наступною за чергою проблема, вирішення якої матиме прямий зв'язок з успішною адаптацією ВПО є допомога у влаштуванні на роботу або відкритті власної справи, у тому числі

певна частка людей самі зазначили, що воркшопи, семінари та тренінги для працевлаштування є одним з способів реалізації такої цілі.

Також можна вважати, що вирішальний чинник для покращення життя після вимушеного переміщення за словами респондентів став соціальний фактор. Зазначалося це у різних формах: чи то старі або нові знайомства, друзі або родичі, що проживають в межах нового місця проживання, студентство, відвідування різних подій, де можна познайомитися згадувалися найчастіше як засіб виходу з вразливої життєвої ситуації.

Важливою відкриттям цієї частини блоку дослідження стало те, що разуче відрізняється частота згадки економічних потреб, виплат та фінансового аспекту на відміну від результатів іншого дослідження згаданого у цьому підрозділі, так і від результатів інших блоків цього анкетування, де були питання закритого типу. Це може бути свідченням того, що існує відмінність між «другою» та «першою хвилиною» ВПО у тому, що економічні потреби стали на другий план порівняно з соціальними.

Гіпотези, що виникли при написанні попереднього підрозділу, окрім тих, що були знайшли своє підтвердження у цьому, не мали підґрунтя для висновків після аналізу отриманих даних.

Висновки до другого розділу

Для проведення емпіричного дослідження, основною метою якого була оцінка потреб ВПО, було обрано метод соціологічного опитування. Таке рішення було прийнято через те, що цей метод вже використовувався раніше як для оцінювання потреб переселенців так і для дослідження цієї групи загалом. Способом, у який проводилося це опитування стало телефонне анкетування, так як було припущено, що це зробить процес збору якісних даних якіснішим.

Дослідження проводилося у три етапи. На підготовчому етапі була визначена тема дослідження, поставлені цілі та проаналізована наявна наукова література на обрану тему. Основний етап полягав у визначенні методу

дослідження, селекції вибірки та проведення дослідження. Завершальним етапом став аналіз та узагальнення результатів та розробка шляхів вирішення поставленої проблеми, які будуть представлені у третьому розділі дипломної роботи.

Вибірку склали вимушено переміщені особи, було забезпечено репрезентативність вибірки. Набір учасників опитування здійснювався методом «снігової кулі», особливо, такий метод став у нагоді при пошуці людей з досвідом відвідування інтеграційних заходів.

Основний етап проводився з дотриманням етичних засад, учасники були проінформовані про збір даних, а результати були подані в узагальненому вигляді або анонімно з дотриманням конфіденційності без розповсюдження особистих даних респондентів.

Гіпотезою, яка підтвердилася у ході дослідження означала те, що люди юного віку мали вищий бал по шкалі інтегрованості в приймаючу громаду в результаті самооцінювання. Такий результат можна обумовити інтеграційною функцією, яку виконують навчальні заклади для цієї вікової категорії, про що свідчать також результати відкритих питань опитувальника. Друга частина гіпотези не знайшла підтвердження – люди похилого віку не ставили нижчі оцінки власному рівню інтеграції. Інші поставлені гіпотези не знайшли підтверджень.

В ході аналізу проблем та порівняння їх з дослідженням 15-го року стало зрозуміло, що економічне питання у ВПО лишається таким самим актуальним, незважаючи на це відбулися певні позитивні зрушення, а також більший відсоток переселенців турбує питання задоволення соціальних потреб.

Також було знайдено значимі кореляції результатів, які можна трактувати наступним чином: відсутність соціальних зв'язків негативно впливає на ментальний стан опитуваних або про те, що погіршений психологічний стан після переміщення ускладнює самостійне задоволення соціальних потреб; відсутність працевлаштування, з чим стикаються ВПО

може призвести до відчуття нереалізованості у переселенців; жінки-ВПО більше занепокоєні власною безпекою.

Кількісна обробка також вказала на значний відсоток людей, що стикалися або були свідками дискримінаційних проявів пов'язаних із статусом ВПО на новому місці проживання.

Серед переселенців існує недостатній рівень проінформованості про інтеграційні послуги, заходи та їх зміст. А серед частки людей, що були долучені переважна більшість оцінює цей досвід як позитивний і готові отримувати подібні послуги і надалі. Найбільша кількість респондентів була зацікавлена у відвідуванні інтеграційних заходів культурно-мистецького характеру або тих, що спрямовані на професійний розвиток.

Майже половина вибірки, за їх словами вважають, що мають достатній рівень життя у новій громаді або живуть краще, що ми змогли пов'язати з переміщенням з менших громад у більші як за кількісними, так і за якісними даними. Решта людей мали в першу чергу проблеми соціального характеру, порівняно зі станом речей до переміщення, далі – негативні емоційні переживання, гірші умови проживання та на останньому – фінансові труднощі.

Значна кількість ВПО потребують інформування про послуги, які можуть допомогти їм інтеграції. Вирішення проблеми працевлаштування є наступною у черзі для забезпечення адаптації переселенців. Налагодження соціальних зв'язків, заходи, знайомства є наступною сферою для вирішення проблеми дезадаптації ВПО.

Узагальнюючи обробку усіх блоків дослідження: існує відмінність між «другою» та «першою хвилею» ВПО у тому, що економічні потреби стали на другий план порівняно з соціальними.

РОЗДІЛ ІІІ. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ФОРМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

3.1 Інтеграційні форми та методи соціальної роботи з вимушено переміщеними особами

Інтеграція та включення внутрішніх переселенців у нову громаду наразі є однією з найважливіших задач фахівців з соціальної роботи, державних та громадських інституцій, що працюють у цьому напрямку. Вже є зрозумілим, що залучення людського ресурсу до активного включення у місцеву громаду, на нашу думку, є корисним як для самих ВПО, так і для громад. У цьому підрозділі ми взяли за мету описати, що може запропонувати соціальна робота та соціальна політика вимушено переміщеним українцям для успішної інтеграції на новому місці.

Велику роль у інтеграції зазначеної категорії відіграє працевлаштованість та адаптація у новому професійному середовищі, з чим резонують результати проведеного нами дослідження:

«...мені здається, що я вже просто використала [можливості для самореалізації] як для людини внутрішньо переміщеної – найперше і найголовніше для молодого людини – це робота, тому що переїжджаєш, тоді там оформив документи, треба працювати, тут люди вже, які так само працюють і через них вже йде краща соціалізація. Я, в принципі, цим моментом і скористалася, я працюю на даний момент, як на мене – це основне» (Р. 17).

У подоланні соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб на роботі спеціалісти сфери соціальної роботи мають звернути увагу на ресурсний підхід до подолання цієї проблеми при веденні випадку та консультуванні цих осіб. Суть такого підходу полягає у приділенні уваги екстернальним факторам, що впливають на життя ВПО (таким, як заробіток, наприклад. Спеціалісту варто орієнтуватися на об'єктивні показники і допомогти клієнту знайти або набути тих навичок і ресурсів, які він втратив

після переміщення вже у новому середовищі [3]. Згідно такого підходу надання інтеграційних послуг здійснюється шляхом забезпечення рівного доступу до можливостей та ресурсів як новоприбулим, так і місцевим жителям певної громади (Colson 2012; Ryan 2008;) [5, 12].

I. Тітат стверджував, що саме ресурсний підхід до надання соціальних послуг є найбільш актуальним у рамках тієї ситуації, яка склалася в Україні. Потреба ресурсів, все-таки, є першочерговою у порівнянні з культурними потребами ВПО [54].

Одним із методів вирішення такої проблеми, яка сприятиме соціальній адаптації вищезазначених осіб, а також забезпечуватиме економічний розвиток громад є соціальне підприємництво. Соціальне підприємництво як інструмент інтеграції є надійним та ефективним рішенням. Така форма соціальної адаптації ставить за мету вирішити наявні труднощі шляхом інновації – поєднання соціальних та економічних ресурсів. Завдяки такому «механізму» відбувається своєрідний обмін ресурсами – забезпечення переселенців соціальним благом та спроможністю утримувати себе та забезпечення фінансового розвитку громади. Соціальне підприємство стає постачальником соціальних послуг та освітніх можливостей, який забезпечує стрімке процвітання територіальних громад.

Такий вид підприємницької діяльності допомагає зняти велику частку навантаження з органів місцевого самоврядування та громадського сектору і спрямувати свої ресурси на інші проекти, які також вимагають реалізації. Завдяки такому аутсорсингу шляхом залучення бізнесу частка державних обов'язків у подоланні соціального та економічного занепаду серед представників ВПО відпадає [30]. Натомість, держава як зацікавлена сторона у існуванні подібних ініціатив має займатися розробкою та впровадженням тих програм, створенням нормативно-правових актів, які спрямовані на покращення умов ведення такого бізнесу. Соціальні служби, у свою чергу мають взяти на себе функцію супроводу та інформування ВПО про такі можливості. За таких умов будуть отримані такі практичні результати:

зниження кількості безробітних осіб та зменшення витрат на адресну фінансову допомогу для ВПО [40].

В Україні вже наявні успішні кейси впровадження соціальних підприємств для подолання проблем, які несе за собою переміщення. Наприклад, продуктова лінійка «Vilni» залучили жінок-ВПО до виготовлення виробів ручної в'язки, яку експортують за кордон. Тим самим, компанія вирішила не тільки питання працевлаштування жінок-переселенок, а і допомагає інформувати міжнародну спільноту про проблеми, які викликала російська збройна агресія [16]. Також у Хмельницькій області почав свою роботу Простір соціально-харчового коворкінгу, де учасники ініціативи можуть отримати кухарські навички, які допоможуть отримати роботу. До коворкінгу залучені як підприємців, так і працівників ВПО [49]. Поштовхом до реалізації цих соціально значущих проєктів стала Платформа соціальних змін, яка створила набір суб'єктів, які готові впровадити бізнес-ідеї, що сприятимуть розвитку громад шляхом залучення переселенців у рамках програми Акселератор соціального підприємництва [13].

Переходячи до наступного напрямку, у якому мають працювати перший та третій сектори, варто знову звернутися до результатів дослідження, а саме, звернути увагу на нерозуміння з боку місцевих мешканців, яке зазначають деякі учасники опитування.

«...відносини з місцевим населенням, коли ми приїхали були кращі, зараз вже - втома, вже чуєш в свою адресу будь-що...», «...Чого не вистачає? Там, де я проживала у мене було багато друзів, багато, ну я не знаю, спілкування...могли прийти одне одному на допомогу <...> Ну і нерозуміння, вони ментально відрізняються – це теж бар'єр». «...В останній час <...> в силу того, що гинуть їх мешканці, вони звинувачують, звичайно (перекл. з російської), нас: «А чого ви не захистили свою домівку? А чому ви приїхали сюди» <...> спочатку цього не було – було співчуття» (Р. 5)

«Я б сказала, не усі розуміють контекст. Київ, якщо ми беремо Київ, я б сказала, це місто інтернаціональне, тому що тут багато людей переїхало з

інших областей, з інших міст <...> тут більш розріджене середовище і люди тут різні і не всі розуміють, на жаль, контекст, наприклад, чому сталося АТО, що сталося у 14-ому році і є певні проблеми в цьому <...> не розуміють, чому люди зі Сходу приїхали в інші міста <...> не вистачає освіченості, що не всі на Сході України хотіли приєднатися до нашого агресора...» (Р. 10)

Для того аби ефективно вирішувати такі проблеми фахівці соціальної сфери мають звернутися до такого інструменту як медіація. Медіація (або посередництво) – це метод переговорів, до яких залучають посередника з метою налагодження діалогу між сторонами та остаточного вирішення конфлікту. Цей метод соціальні працівники можуть застосовувати для урегулювання контроверсійних ситуацій на новому місці роботи переселенця, вести діалог у школах, університетах, а також допомагати ВПО налагодити відносини і між собою у місцях компактного проживання. Натомість, варто підкреслити, що такий допоміжний спосіб інтеграції займається вирішенням цього питання точково.

Аби системно впливати на імідж вимушених мігрантів, варто висвітлювати позитивний образ представників ВПО у засобах масової інформації. За державного і громадського сприяння подібним ініціативам можна буде подолати ту «втому» та «нерозуміння» з боку громад. Окремий кейс, який варто згадати – це конкурс для журналістів-ВПО та працівників телебачення, який провели за сприяння ГО «Громадська ініціатива Луганщини», Департаменту масових комунікацій Луганської облдержадміністрації та міжнародних партнерів, у рамках проекту під назвою «ВПО для громади: не баг, а фіча». Інформаційна політика – потужний інструмент для подолання стигми по відношенню до біженців від війни, що як наслідок здійснюватиме позитивний вплив на інтеграцію. Цією ж громадською організацією за підтримки МФ «Відродження» був проведений просвітницький захід для працівників соціальних служб, волонтерів, працівників органів місцевої влади, де було запропоноване ще одне рішення

для підвищення соціальної адаптації та громадянської активності серед новоприбулих в громаду людей.

Якщо казати про молодь, то значна кількість представників цієї категорії (59,26%) проявили свою зацікавленість у залученні у культурних інтеграційних заходах. Значною перевагою такої форми включення переселенців у громадське життя є незначні затрати на її організацію та проведення, в одночас охоплюючи великі групи людей. Частіше за все це має вигляд святкувань, концертів, фестивалів, ярмарок, благодійних заходів тощо. На думку дослідників громадської організації «Горизонт змін», важливим аспектом при впровадженні таких форм роботи з ВПО є те, щоб такі культурні заходи були орієнтовані на широку громадськість, а не конкретно на переселенців [42]. Такий підхід, на їхню думку, сприятиме швидшій адаптації шляхом знайомства з людьми, які вже є частиною громади.

Натомість, виходячи з дослідження, проведеного вищезазначеною організацією, вимушені біженці проявляють неініціативність і не відвідують культурні події. Така проблема може скластися через просте незнання про певну подію, брак часу, що збігається з загальною тенденцією про необізнаність, що описана у другій частині роботи або нецікавий зміст заходу – дослідники обгрунтовують це тим, що ВПО з великих міст, що перемістилися в маленькі містечка або села очікують подій більшого масштабу (результати нашого дослідження повідомляють зворотню тенденцію: люди з більш заохочені приходити на такого роду заходи, як ми припускаємо через те, що учасники вимушено переїхали у великі міста). Тож аби попередити незаохочення з боку новоприбулих громадян органам місцевої влади або громадським організаціям, які відповідають за культурний захід варто: проводити опитування серед представників ВПО та проаналізувати інтереси цільової аудиторії, робити адресну розсилку по тим каналам, де спілкуються між собою та отримують інформацію переселенці, робити заходи інклюзивними для людей з дітьми (шляхом облаштування «дитячого куточка») або людей з інвалідністю (забезпечуючи трансфер на пандуси).

Корисними варіантами заходів такого формату для ВПО також можуть стати екскурсії, історичні лекції, відвідування місцевих пам'яток та музеїв: «Особисто я хотіла б звернути увагу саме на історичний контекст, на культурну схожість і різність, от... І щоб ми один одного розуміли, бо я вважаю, що українці – вони єдині, неважливо з якої частини України» (Р 10).

Існують вже наявні подібні кейси, такі як, щотижневі творчі вечори для внутрішньо переміщених жінок у Полтаві, які були реалізовані БФ «Гореніє» [42]. В рамках цієї ініціативи жінки мали змогу познайомитися з видатними митцями Полтави. Учасниці заходів стали активними учасницями громадського життя. Іншим прикладом слугують «соціальні танці», спрямовані на соціальну адаптацію ВПО. Гуманітарний центр Черкаської міської Ради звернувся по допомогу до школи танго для створення проекту «Танго свободи» [52]. Переселенцям та місцевим надають можливість безоплатно відвідувати уроки танців та познайомитися між собою. Організатори стверджують, що уроки танцю також мають терапевтичну дію.

Самі вимушено переміщені особи можуть стати корисним ресурсом у веденні такої діяльності, виступати волонтерами та організаторами. Таким чином в Ужгородській МТГ переселенки влаштували метафоричну виставу «Укриття», яка присвячена темі війни [15]. В Черкасах переселенка організувала виставку з фотографіями інших ВПО [56], а у Житомирській МТГ біженці зібралися для прибирання території біля дитячої лікарні [22]. За результатами якісної частини нашого опитування можна також виокремити як і бажання опитуваних брати участь в такій діяльності, так і вже факти такого долучення:

«Тут є, типу, центр співпраці з ВПО, я неактивно в ньому беру участь, може взагалі [треба] туди «вклинитися» і допомагати їм, допомагати чим я можу <...> типу волонтерської діяльності, тому що залученню лікарні [медичного персоналу рідної громади респондентки до роботи в приймаючій громаді] особисто я допомагала, щоб сюди «потрапила» лікарня (перекл. з російської)» (Р. 3).

Що стосується безпосередньо фахівців соціальної роботи, вони мають заохочувати та інформувати клієнтів про культурні можливості, які пропонує їх громадська організація або місцева громада загалом.

Оскільки, в вибірку нашого емпіричного дослідження не входила вікова категорія – діти (до 16 років), варто звернути увагу на інтеграційні соціальні послуги, які можуть бути запропоновані цій групі клієнтів. Тому частиною надання інтеграційних послуг має стати забезпечення усіх зручностей для дітей в межах соціальної служби або громадської організації.

Дітям має бути приділена особлива увага у питаннях соціальної адаптації, через те, що вона зазвичай забезпечується школою, у якій навчається дитина. На жаль, дистанційне навчання може викликати труднощі у молодшого покоління при пошуку нових друзів. Відповідальність за забезпечення соціалізації дітей-ВПО має лежати не тільки на батьках, а і на школах, державному та громадському секторі. У першу чергу, зміст роботи має полягати у впровадженні та інформування дітей та їх батьків про можливі шляхи вирішення цієї проблеми.

Хорошим прикладом ініціативи, яка допомагає вирішити проблему соціалізації та проблему із навчанням, які можуть бути викликані переживаннями через переміщення є «Благодійний фонд «ПРО» разом із репетиторським центром логос. Вони безкоштовно допомагають дітям із домашніми завданнями, проводять різні творчі майстер-класи та проводять сесії арт-терапії для дітей. Така позакласна діяльність сприяє соціалізації школярів та розвантажує їх батьків, які можуть бути менш залучені у життя приймаючої громади через брак часу.

Натомість, важливою частиною соціальної адаптації, зокрема, у закладах освіти є соціальні працівники та соціальні педагоги, які мають з особливою увагою підходити до учнів, які стикнулися з досвідом вимушеного переміщення та налагоджувати стосунки всередині класу, запобігати та врегульовувати можливі конфлікти шляхом медіації та пильно стежити за академічною успішністю таких учнів, зокрема, за допомогою використання

інтерактивних методів (інсценування, шкільні свята, творчі виставки, сюжетно-рольові ігри тощо), запропонованих Сабат Н. [50].

Повертаючись до теми включення внутрішньо переміщених осіб у волонтерську діяльність, яка може дати їм певне відчуття суб'єктності – варто допомогти людям проявити себе не тільки у розважально- або культурно-гуманітарному плані, а і у безпосередній діяльності, що спрямована на покращення територіальної громади, в яку переїхали ці люди. Це може бути така діяльність як: спільне прибирання територій, висаджування дерев, відбудова зруйнованого житла, будівництво нового житла для інших ВПО, плетення сіток та виготовлення окопних свічок для потреб армії тощо. Корисною також є підтримка діяльності церковних громад, так як вони часто впроваджують подібні ініціативи і їх висвітлення може стати ще одним корисним ресурсом для врегулювання питання соціальної адаптації.

«Я взагалі дуже вдячна людям, які допомагають <...> я зараз не за державу кажу, я за людей, які це роблять на волонтерських засадах, я стикнулася з великою кількістю таких доброзичливих людей, які дійсно допомагають від чистого серця, аж до сліз <...> Є така єврейська община, яка... навіть не можу говорити... дає людям другий шанс і в себе повірити, у свої сили, завдяки тому, що розповідають про Бога і допомагають у всьому, яке б питання у тебе не було: чи то координацією, чи матеріально – купляють медикаменти <...> здебільшого, це [організації ті, що допомагають] такі пов'язані з Богом – церкви, місії, ті що на постійній основі видають ту ж саму гуманітарну допомогу <...> дають людям якусь надію, не пов'язану з Богом, залучають дітей, влаштовують свята дітям: Новий рік, Великодень у нас був, не завжди щось християнське, є інші напрямки... (перекл. з російської)» (Р. 1).

Вищезазначений кейс можна назвати неформальним інтегративним центром. Створення фізичних просторів, які працюють для інтеграції вимушено переміщених українців – це ще один ефективний метод адаптації суб'єктів у новій громаді. Важливо брати в команду представників вразливої категорії, для якої буде створений хаб та враховувати їх думку при розробці

діяльності та програм майбутніх заходів таких центрів. Користь наявності представників ВПО як суб'єктних та активних одиниць також у тому, що вони мають доступ до потенційних нових відвідувачів через власні мережі соціальних зв'язків. Центри такого спрямування активно діють в Україні в багатьох громадах: хаб для переселенців у Львові від благодійного фонду «Твоя опора», Ужгородський інтеграційний центр від ГО «Простір молоді», Інтеграційний хаб «Платформа спільних дій» у місті Мукачево, «Інтеграційний центр для жінок ВПО» в Івано-Франківську і т.і. Також можна спостерігати подібні практики у інших країнах, здебільшого вони орієнтуються на різні меншини, зокрема, українських біженців (реалізується у таких країнах як: Польща, Чехія, Велика Британія, Болгарія, Чехія тощо).

При переміщенні виникає цілий ряд проблем та потреб, які зазначені у проведеному нами дослідженні і ще одним інструментом, який можна використати для інтеграції внутрішніх мігрантів можна назвати Ради ВПО.

Ради ВПО (або як їх ще називають – Ради з питань внутрішньо переміщених осіб) — це консультативно-дорадчі органи при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, Київській та Севастопольській міській, обласних і районних державних (військових) адміністраціях.

Основними напрямками діяльності таких консультативно-дорадчих органів є втілення регіональної політики з питань захисту прав та інтересів вимушено переселених осіб, вони утворюються на підставі потрібного розпорядження. Ще однією корисною функцією Рад ВПО є розвиток територіальних громад та впровадження ефективних моделей соціальної адаптації та інтеграції у відповідній сфері. Закон України «Про затвердження Примірного положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб» визначає, що завданнями Рад ВПО є:

- сприяти втіленню в життя громадянських і політичних прав переселенців та залучати їх до розробки нормативних актів та до контролю їх виконання;

- забезпечувати та захищати права та інтереси цих осіб, реалізовувати права ВПО на соціальний захист, житлозабезпечення та працевлаштування, психосоціальні, медичні та правові послуги тощо;

- допомагати діяльності місцевим ТГ у розвивати потрібні механізми адаптації та інтеграції ВПО;

- забезпечувати методичну, організаційну та консультативну допомогу суб'єктам господарювання;

- сприяти включеності ВПО у вирішенні питань місцевого значення, у тому числі шляхом залучення представників цієї вразливої категорії до участі в подібних органах, які спрямовані на захист прав та свобод ВПО;

- залучати місцеві та іноземні інвестиції, громадських та міжнародних організацій, благодійних інституцій задля подальшого розвитку місцевих територіальних громад;

- пропонувати зміни у нормативно-правові акти, що стосуються питання прав та свобод ВПО;

- наглядати за виконанням тих законів, які мають захищати права та інтереси вимушено переміщених громадян;

- проводити моніторинг дотримання прав та інтересів ВПО органами місцевого самоврядування;

- тощо.

Ради ВПО не є чимось геть новим, що з'явилося після початку повномасштабної війни. Перші Ради ВПО були імплементовані ще для вирішення нагальних питань переселенців «першої хвилі» в 2019 році за підтримки громадського сектору. Вже у грудні 2023 року в Україні вже функціонувало понад 750 подібних структур.

Ради ВПО є утіленням так званої партисипативної демократії та допомагають переселенцям відчувати свою суб'єктність, відчувати приналежність до нової громади і не відчувати себе тягарем. Через відсутність залучення ВПО до прийняття рішень місцевого значення громади можуть укладати непотрібні, некорисні рішення, а також витратити бюджет громади не на, те чого

насправді потребують переселенці. Від початку свого існування Ради ВПО брали активну участь у розробці нормативно-правових актів та вносили корективи вже в існуючі положення в законі (наприклад, до Стратегії інтеграції ВПО). Вже після початку повномасштабної війни вдалося затвердити Примірне положення про Раду з питань ВПО, а також вдалося поновити Стратегії держ. політики щодо внутрішньо переміщених осіб.

Громадський та державний сектори мають підтримувати мережу рад, що утворилися задля обміну корисним досвідом та створення методології для роботи з ВПО у громадах. За таких умов інтеграція та соціальна адаптація вимушено переміщених осіб буде відбуватися швидше та якісніше.

Важливим фактором надання якісної підтримки для вимушених переселенців у їхній адаптації до нового соціального середовища є постійний моніторинг та оцінка нових програм та проєктів для допомоги цій вразливій категорії. Варто забезпечити оцінювання та відслідковування ефективності впроваджених програм з інтеграції, а також займатися оцінкою потреб категорії, на котру орієнтуються ці втручання. Такі процеси можуть відбуватися у форматі постійного збору та аналізу даних, оцінки відповідності поставлених результатів (якісних та кількісних) по проведенню заходу, забезпечення каналів отримання зворотнього зв'язку від переселенців. По закінченню збору та обробки такої інформації громадськими організаціями або державними інституціями мають бути впроваджені реформи в систему надання інтеграційних соціальних послуг, спрямованих на допомогу вимушено переміщеним громадянам.

3.2 Тренінг як метод соціальної роботи з вимушено переміщеними особами

У межах цього підрозділу ми хочемо розглянути інтеграційні заходи як інструмент, який може ефективно впоратися з проблемою соціальної дезадаптації вимушених переселенців на новому місці проживання.

Інтеграційний захід в цьому підрозділі використовується у певному значенні, тобто, «захід» має на увазі спосіб навчання учасників/учасниць та розвиток у них необхідних навичок, здібностей і якостей, які дозволятимуть їм досягти успіху в певному виді діяльності та особистому житті.

Як конкретний кейс соціальної адаптації ВПО шляхом участі в інтеграційних заходах ми обрали тренінг проведений Громадською організацією «ІМіП». Громадська організація «Інститут миру та порозуміння» спеціалізується на впровадженні діалогових та відновних практик у громадах заради досягнення благодворних та стійких змін щодо формування соціального капіталу та поліпшення соціального стану нашого суспільства. Громадська організація у співпраці з Глобальним партнерством для запобігання збройним конфліктам та ООН-Жінки в Україні за підтримки Жіночого фонду миру та гуманітарної допомоги Організації Об'єднаних Націй (WPHF) почала займатися реалізацією проєкту «Її перспектива: Розширення можливостей участі внутрішньо переміщених молодих жінок в розбудові миру в Україні». Проєкт «Її перспектива» ставить собі за мету надавати можливість внутрішньо переміщеним молодим жінкам отримати певну політичну силу та здатність впливати на ці процеси, а також на процеси примирення та відбудови в країні, додатково - забезпечити соціальну згуртованість із приймаючими громадами. Проєкт охоплює 5 українських областей, відповідно, до Проєкту залучені 5 громад з цих регіонів, які пройшли конкурс шляхом контент-аналізу. Ініціатива ставить за мету залучити 70 жінок, віком від 18 до 35 років. Задум полягає у тому, що половина учасниць мають бути уродженками громади, а інша частина – внутрішньо переміщеними жительками цієї ж громади. Опісля відбору учасниць Проєкт сформує дві команди, які будуть працювати над власними відео-проєктами з фасилітаторами. Імплементація цієї ініціативи дозволить внутрішньо переміщеним жінкам та дівчатам набути тих навичок, які дозволять висвітлити власну історію, пов'язану з війною та переміщенням.

Команда Проєкту стверджує, що така практика стане важливим рушієм для суспільства і саме такі дії, які спрямовані на підтримку себе та інших зможуть «зцілити соціальну тканину» нашого суспільства.

Дослідницею було відвідано один з тренінгів «Основи операторської майстерності» для громад-учасниць, що відбувався в рамках цього проєкту. Учасниці заходу були представницями Фастівської, Черкаської, Васильківської, Нововолинської та Здолбунівської громад. Захід був першим етапом для жінок перед створенням фінального продукту.

Відвідувачки заходу познайомилися з тренерами-професіоналами кінооператором Мішею Любарським (який працював над такими відео-продуктами як: «Будинок «Слово»: Нескінченний роман» (2024), «Люксембург-Люксембург» (2022), «Терикони» (2022) та режисером Дмитром Мойсеєвим («Сірі бджоли» (2024), «Час хризантем» (2017) та «Такі красиві люди» (2013).

Протягом заходу запрошені жінки знайомилися з усіма нюансами процесу відеозйомки: опанували навичку роботи з камерою, зі світлом та звуком. Тренінг мав як лекційну складову (основи побудови кадру та роботи з технікою), а також практичні завдання, результати яких були представлені командами наприкінці заходу (Додаток Б).

Інтеграційний захід можна вважати ефективним, так як учасниці не просто пасивно отримували інформацію від запрошених спеціалістів, а і мали певні роботи вже на першому етапі реалізації проєкту. Також завдяки залученню донорів громадською організацією жінкам, що брали участь у заході були надані ті, ресурси, яких бракувало для реалізації власної діяльності, а саме, повний пакет знімального обладнання (камери, штативи, мікрофони, ноутбуки тощо). Такий підхід є дуже корисним та ефективним через те, що вразливі категорії, особливо, вимушено переміщені особи можуть не мати такої фінансової стабільності аби забезпечити себе потрібною технікою для професійної та особистої реалізації. У той самий час надання майданчику для здобуття теоретичних та практичних навичок, знайомство з

реалізованими та успішними фахівцями у бажаній сфері та налагодження соціальних зв'язків з людьми, що мають спільні мету та інтереси, а також проживають у одній громаді допоможуть усунути ризик того, що люди можуть стати в «споживацьку позицію» і не отримати практичних результатів та твердих навичок, які допомогли б їм бути незалежними та самостійними у процесі адаптації на новому місці.

Наступним етапом проєкту «Її перспектива» стане процес інтенсивної роботи над створенням відеоісторій, які покликані розкривати проблеми, з якими стикаються жінки в Україні, у тому числі ті труднощі, які були викликані війною.

В основі тренінгу і роботи з обраними учасниками загалом покладалася методологія партисипативного відео [10]. Партисипативне відео - це набір технік для залучення групи чи спільноти до формування та створення власного фільму. Ідея такої методики полягає в тому, що створення відео є простим і доступним процесом, а також ефективним способом об'єднати людей, щоб дослідити наявні проблеми, висловитися про труднощі, які виникають у цих груп людей або просто виявити творчий потенціал і розповісти історії, які у нашому випадку стосуються вимушеного переміщення та проблем, які потягнуло за собою російське вторгнення. Цей процес дозволяє групі або громаді побачити покращення, а також повідомити про свої потреби та ідеї особам, які приймають рішення, та/або іншим групам та громадам. Таким чином, застосування партисипативної методології при створенні проєктів, спрямованих на допомогу ВПО можуть бути високоефективним інструментом для залучення та активізації людей, допомагаючи їм впроваджувати власні форми сталого розвитку, що ґрунтуються на локальних потребах.

Процес проведення тренінгів у такий спосіб має умовний хронологічний порядок. Спочатку учасники тренінгів оперативно навчаються користуватися відеотехнікою за допомогою ігор та вправ. На наступному етапі фасилітатори допомагають групам учасників визначити та проаналізувати важливі проблеми в їхній громаді, застосовуючи методи та інструменти моніторингу

та оцінки з методами партисипативного відео (наприклад, соціальне картографування, пошук дій, визначення пріоритетів тощо). Після виконання перелічених вище кроків учасники переходять до основного етапу роботи, зміст якої – групова робота над створенням відеоматеріалів та повідомлень. Готові відзняті матеріали представляються широкому загалу на щоденних показах або тематичних заходах. Опісля закінчення роботи над практичною частиною розпочинається процес навчання та обміну досвідом під керівництвом громади.

В результаті, готові фільми можна використовувати для підвищення обізнаності про соціальні проблеми та обміну думками та точками зору між різними цільовими групами.

Як приклад ефективного застосування такого формату роботи можна взяти британську організацію «InsightShare», що працює у такий спосіб з різними вразливими та маргіналізованими групами людей, такими як: безпритульні діти, біженці та шукачі притулку, люди з проблемами психічного здоров'я, труднощами у навчанні та фізичними вадами, а також з молоддю.

Перевагою такого метод є не тільки його інтеграційна та освітня функції. Метод партисипативного відео можна використовувати для налагодження комунікації як на горизонтальному (іншими словами, спілкування з іншими громадами, представниками інших соціальних чи демографічних груп та з населенням загалом), так і на вертикальному рівнях (тобто, встановлення та налагодження діалогу з представниками органів місцевої влади). Це допомагає не тільки вплинути на соціальну адаптацію ВПО, а також провести роботу з представниками місцевих громад, звернути увагу на проблеми дискримінації та нетерпимості, з якими за результатами нашого емпіричного дослідження, стикається великий відсоток людей зі статусом ВПО і здебільшого саме від представників нової громади у вигляді негативних коментарів. Додатково, таким чином можна підвищити обізнаність з приводу інших проблем (фінансових, гуманітарних, економічних, житлових, проблем працевлаштування тощо), наявність яких характерна вимушено переміщеним

українцям і здійснювати вплив на представників влади для здійснення заходів у напрямку вирішення цих труднощів.

На заході було двадцять запрошених гостей із різних українських громад – половину жінок склали внутрішньо переміщені у ці громади особи. Доцільним кроком було оцінити результативність заходу не тільки зі сторони досягнення кількісних та якісних цілей, поставлених командою організації, а і з боку задоволеності самих жінок-ВПО наданими інтеграційними послугами. Для виконання поставленої мети нами були розроблені анкети з питаннями для усіх відвідувачок цього тренінгу. Перша анкета видавалася на початку заходу, вона була спрямована на отримання інформації про статус людини (ВПО, представниця приймаючої громади), про власні очікування від тренінгу, питання про те, як набуті знання та участь у проєкті допомогли у покращенні власних професійних та особистих перспектив. Учасниці зі статусом ВПО мали також оцінити свій рівень інтегрованості у приймаючу громаду та відмітити ті негативні переживання, які у них виникають, у зв'язку із переміщенням. Наступним етапом збору інформації стало анкетування вже опісля проведеного тренінгу, ми взяли за мету отримати зворотній зв'язок від учасниць, їх враження як від самого тренінгу так і від співпраці між собою всередині громади і поза межами неї, також анкета включала ідентичні питання першої анкети.

По закінченню заходу та спілкування з його відвідувачками можна зробити наступні висновки: по перше, всі громади мали на меті використати отримані навички для створення соціальних роликів (на теми війни, вимушеного переміщення, біженства, переживання цих трагедій з жіночої точки зору).

За результатами аналізу питань відкритого типу, 85% респонденток вказали, те, що вдячні за можливість познайомитися і отримати нові соціальні зв'язки. Також 70% вказали, що тренінг і Проєкт загалом допоможуть у їхньому професійному розвитку, який допомагає у соціальній адаптації, якщо посилатися на коментарі вимушено переміщених респондентів.

Також середні показники (по 5-ти бальній шкалі), такі як: впевненість у спілкуванні, задоволеність соціальними зв'язками, впевненість у професійних навичках, підвищилися після проходження тренінгу учасницями.

Що стосується очікувань від тренінгу: учасниці вказали, що тренінг був корисніше як для їх професійних, так і для особистісних навичок, ніж вони припускали.

Узагальнюючи, середня оцінка власної інтегрованості не змінилася разуче, так як опитувані оцінювали здебільшого себе як «вище середнього» (7). Середня оцінка зросла на 0.6 балів після закінчення заходу.

Таблиця 3.1

Порівняльний аналіз результатів анкетування учасниць тренінгу

Питання	Середній показник до тренінгу	Середній показник після тренінгу
Впевненість у спілкуванні	2,65	4,45
Задоволеність соціальними зв'язками	2,75	3,95
Впевненість у професійних навичках	2,65	3,9
Користь тренінгу для покращення професійних навичок	3,9	4,45
Користь тренінгу для покращення особистісних перспектив	3,3	4,5

Відчуття інтегрованості (по 10-ти бальній шкалі)	7,05	7,65
--	------	------

Якщо казати про переживання, які викликає у переселенок переміщення менше людей по закінченню заходу вказували нижчі показники пов'язані з емоційними труднощами (такі як, самотність та ностальгія за власною домівкою тощо).

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз результатів анкетування вимушено переміщених учасниць тренінгу

Емоційні переживання	Середній показник до тренінгу	Середній показник після тренінгу
Невпевненість в майбутньому	3,9	2,3
Ностальгія за домівкою	4	2,2
Відчуття самотності	3,8	2,2
Відчуття «нерозуміння» з боку оточуючих	3,9	2,5
Рівень стресу та тривожності	3,1	2,6
Відчуття відчуженості	3,1	2,4

Тренінг у рамках проєкту «Її перспектива» є актуальним для вимушено переміщених українців, якщо посилається на результати обробки відкритих питань емпіричного дослідження, описаного у другому розділі. Так як одним із найважливіших факторів, який сприяє інтеграції після переміщення є працевлаштування і професійний розвиток. Проєкт у свою чергу забезпечує опанування жінками-ВПО набором важливих для роботи твердих навичок,

першим результатом роботи для портфолію та простором для побудови власної професійної мережі і нетворкінгу.

Висновки до третього розділу

У цьому розділі зачіпалася тема методів та форм соціальної роботи з ВПО, які можуть вирішити питання їх соціальної адаптації та інтеграції. До них належали такі інструменти як: соціальне підприємництво, медіація, культурні заходи, волонтерство, фізичні інтеграційні простори та Ради ВПО.

Соціальне підприємництво як інтеграційна форма соціальної роботи не просто виконує свою функцію, а і відповідає запиту переселенців на професійне включення як один з основних чинників адаптації у приймаючій громаді. Такий вид підприємництва допомагає зняти частину навантаження з державного сектору та органів місцевого самоврядування, так як робить новоприбулих ВПО більш здатними до самозабезпечення та виконує функції соціалізації. Вже існує низка наявних ініціатив, які працюють у цьому напрямку («Vilni», Простір соціально-харчового коворкінгу, Платформа соціальних змін тощо).

Медіація також постає корисним методом для відбудови більш сприятливого середовища для включення ВПО. Завдяки посередництву можна боротися з проявами та наслідками нетерпимості до переселенців у різних ситуаціях та на різних рівнях: у навчальних закладах, у корпоративному середовищі, у місцях тимчасового перебування, на рівні громади тощо. Обмеженням такої форми інтеграційної роботи є невеликі масштаби, у яких можна її проводити. Для того аби мати системний вплив на проблему можна звернутися до висвітлення позитивного образу ВПО у ЗМІ, що сприятиме прийняттю їх новими громадами.

Різні види культурних заходів є ресурсними для залучення переселенців у життя нової територіальної спільноти. Вони є незатратними у фінансовому контексті та охоплюють широкі групи людей. Ризик неефективності такої інтервенції полягає у незацікавленості та необізнаності ВПО про неї,

вирішенням цього питання може стати дослідження тем та форм заходів, які б відвідала ця категорія осіб та інформування їх про події через ті канали, які зачіпають цю категорію.

Досвід різних українських громад показує, що волонтерство також сприяє підвищенню рівня інтегрованості вимушено переміщених осіб. Натомість, така форма роботи з ВПО може бути організована і без залучення сторонніх інституцій і реалізована у вигляді догляду за територією нової громади, надання допомоги ЗСУ та іншим ВПО.

Ще одним вирішення проблеми – створення фізичних інтеграційних просторів, які вже показують свою ефективність як в Україні, так і за кордоном, у роботі з ВПО та біженцями. До участі в провадженні діяльності цих хабів мають бути включені самі ВПО. Додатково, варто підтримувати та інформувати про вже наявні «неформальні інтеграційні центри» у вигляді тих заходів та послуг, які надаються церковними комунами.

Ради з питань внутрішньо переміщених осіб є спеціальним органом, який буде сприяти впровадженню вищезазначених форм та методів інтегрування, так і створенню нових моделей роботи у цьому напрямку.

У другому підрозділі у приклад був наведений інтеграційний захід, що проводився у форматі тренінгу як спосіб інтеграції ВПО в нову громаду. Тренінг відбувався у рамках Проєкту «Її перспектива: Розширення можливостей участі внутрішньо переміщених молодих жінок в розбудові миру в Україні». В заході брали участь як жінки-ВПО, так і місцеві жительки. Захід був присвячений опануванню навичок операторської майстерності і концепція тренінгу базувалася на методології партисипативного відео.

Можна стверджувати, що цей тренінг показав свою ефективність, що було виявлено завдяки проведеному анкетуванню. Такі висновки були зроблені завдяки відповідності результатів відповідей учасниць на відкриті питання анкети. Більшість стверджувала, що тренінг допоміг їм отримати нові соціальні зв'язки, а також отримати нові перспективи у професійному

зростанні. Ці фактори виступали як основні запити від респондентів емпіричного дослідження у питаннях інтеграції в новій громаді.

ВИСНОВОК

Відповідно до завдань дослідження було отримано наступні результати: теоретичний огляд наукової літератури свідчить про те, що соціальна адаптація – це актуальна проблема, з якою стикається значна кількість людей після вимушеного переміщення. У той час як соціальна адаптація є поступовим природнім процесом, деякі не можуть впоратися самотужки та пристосуватися до нових умов життя, як через особисті навички, так і через травматичний досвід, дискримінацію та нетерпимість, а також неспроможність задовольнити більш нагальні потреби (економічні, житлові, гуманітарні). Тому деякі ВПО потребують сторонньої допомоги та підтримки.

Від початку виникнення проблеми вимушеного переміщення в Україні спостерігалася тенденція нехтувати соціальними та культурними потребами, як ми припускаємо, через не вдоволення першочергових базових потреб – економічного та побутового характеру. Основні зусилля державної соціальної політики як раз спрямовані на вирішення фінансових та гуманітарних аспектів, так як вони відповідають висловленому переселенцями запиту. Проте, надання послуг у вигляді матеріальної допомоги може відбити бажання у вимушено переміщеної особи бути проактивною та спричинити соціальну самоізоляцію. Така ситуація погіршується браком зусиль з боку першого сектору до надання якісних соціальних послуг, які спрямовані на соціальну адаптацію та інтеграцію індивідів.

Дискримінація та нетерпимість з боку місцевої громади до людей зі статусом переселенця може стати стримуючим фактором для їх соціальної адаптації. Пізніше, як ми зрозуміли значна частина учасників дослідження мали досвід такої негативної комунікації. Наявність такої проблеми визнається як Законом України, так і міжнародними постановами, але боротьба з побутовими проявами такого явища, які є найрозповсюдженішими, як було з'ясовано, вимагає додаткових інструментів.

Виявилось, що для багатьох ВПО соціальна адаптація проходить природнім шляхом, особливо, у молоді, так як навчальні заклади виконують

інтеграційну функцію. Іншою причиною такої позитивної тенденції є більша кількість можливостей у великих містах, порівняно з рідними громадами ВПО. Одним із найактуальніших незакритих для переселенців «другої хвилі» питань так і лишається - економічне, але у менших масштабах. Важливо зазначити, що відбулося зростання попиту на задоволення потреб соціального характеру. Існує зв'язок між психологічним станом та соціальним життям ВПО, що може свідчити про взаємозалежність цих аспектів. А також питання працевлаштування впливає на задоволеність власною самореалізованістю.

Більшість проявляє зацікавленість до відвідування заходів, що спрямовані на інтеграцію у приймаючій громаді. Інтеграційні заходи позитивно оцінюються переважною більшістю ВПО, але існує недостатній рівень проінформованості про зміст та наявність таких послуг. Було з'ясовано, що найбільшим попитом користувалися культурно-мистецькі заходи та заходи професійного спрямування.

Було запропоновано інтеграційні форми та методи соціальної роботи з ВПО, які вже показують свою ефективність. До них належать: соціальне підприємництво, медіація, культурні заходи, волонтерство, фізичні інтеграційні простори та Ради ВПО. Кожна з цих форм інтеграції має свої переваги і відповідає запитам або широкого загалу, або конкретних підгруп переселенців. Додаткова робота має бути відведена на моніторинг запитів переміщених осіб та забезпечення інклюзії для успішної реалізації цих заходів. Також окремо варто звернути увагу на роботу з місцевим населенням і висвітлювати позитивний образ ВПО для подолання упереджень, що прибере бар'єри, які виникають на шляху до соціальної адаптації.

На прикладі тренінгу у рамках проекту «Її Перспектива» було запропоновано форму проведення інтеграційного заходу для вимушено переміщених осіб із застосуванням методології партисипативного відео. Захід включає декілька прогалін (професійний розвиток, соціалізація, спілкування з представниками приймаючої громади та висвітлення проблем ВПО) у

інтеграції ВПО, які зачіпалися у теоретичній частині та інтерпретації результатів емпіричного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. About internally displaced persons. Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-internally-displaced-persons/about-internally-displaced-persons> (дата звернення: 07.03.2024).
2. adaptation. Oxford Reference. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095350199>.
3. Alicke M. D., Govorun O. The better-than-average effect. The self in social judgment. 2005. Т. 1, no. 5. P. 85-106.
4. Chuiko O., Fedorenko O. Levels of social integration of internally displaced persons in the host community. Regional Formation and Development Studies. 2020. Vol. 31, no. 2. P. 7-16.
5. Colson E. Imposing Aid: The Ethnography of Displacement and its Aftermath. Kroeber Anthropological Society. 2012. Vol. 1, no. 100. P. 154–167.
6. Erikson E. H. (1956). The problem of ego identity. Journal of the American Psychoanalytic Association Vol. 4, no. 1. P. 56-121.
7. Fedorenko O. Features of the social integration process of internally displaced persons with different types of settlement (based on the focus-groups series). Journal of Scientific Study. 2019. P. 534-540.
8. Furnham A., Heaven P. Personality and social behaviour. Arnold. 1999. 306 с.
9. Gullahorn J. T., Gullahorn, J. E. An extension of the U-Curve Hypothesis 1. Journal of social issues. 1963. Vol. 19, no.3. P. 33-47.
10. Lunch N., Lunch C. Insights into Participatory Video. Insight Share. URL: <https://insightshare.org/resources/insights-into-participatory-video-a-handbook-for-the-field/> (дата звернення: 12.05.2024).
11. Maslow A. H. A theory of human motivation. Psychological Review. 1943. Vol.50 no. 4. P. 370-396.

12. Ryan D. et al. Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*, 2008. Vol. 21, no. 1. P. 1–18.
13. Акселератор соціального підприємництва. Розвиток громад через соціальне підприємництво. Платформа соціальних змін. URL: <https://sochange.webflow.io/> (дата звернення: 01.04.2024).
14. Балакірева О. Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб (за результатами соціологічного дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні»). Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості: матер. міжнар. наук.-практ. конф. URL: <http://ief.org.ua/?p=4562> (дата звернення: 02.03.2024).
15. В Ужгороді вимушені переселенці організували перформанс "Укриття". *Голос Карпат*. URL: <https://goloskarpat.info/society/626cf39286ab6/> (дата звернення: 02.04.2024).
16. Волошин С. Масштабний проєкт "Вільні": підтримка для внутрішньо переміщених жінок України. URL: <https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/stories-ua/supporting-internally-displaced-women.html> (дата звернення: 06.04.2024).
17. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. №1. С. 91-100.
18. Головні виклики пошуку роботи для ВПО: результати дослідження. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/holovni-vyklyky-poshuku-roboty-dlia-vpo-rezultaty-doslidzhennia> (дата звернення: 17.03.2024).
19. Гордієнко Н. В., Тарасович Н. М. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. "Science, innovations and education: problems

- and prospects”: матеріали 10-тої міжнародної наук.-практ. конф., м. Токіо, 04-06 трав. CPN Publishing Group. Токіо, 2022. С. 323–333.
20. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
21. Дем’яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв’язання. Україна: події, факти, коментарі. 2018. Т. 3. С. 34–43.
22. Демусь Ю. У Житомирі ВПО влаштували весняну толоку біля дитячої стоматклініки. Перший Житомирський. URL: <https://1.zt.ua/news/misto/u-zhytomyri-vpo-vlashtuvaly-vesnyanu-toloku-bilya-dytyachoyi-stomatkliniky-foto.html> (дата звернення: 12.05.2024).
23. Динаміка міграції в Україні: де живе найбільше зареєстрованих переселенців. Аналітичний портал «Слово і Діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/27/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-zareyestrovanykh-pereselencziv> (дата звернення: 05.03.2024).
24. Житлові потреби, наміри та можливості ВПО. Дніпропетровська, Запорізька і Харківська області. БФ «Право на Захист». URL: <https://r2p.org.ua/page/zvit-zhytlovi-potreby-namiry-ta-mozhlyvosti-vpo> (дата звернення: 16.03.2024).
25. Загальнонаціональне опитування щодо громадського залучення. Долучайся. URL: <https://engage.org.ua/zahalnonatsionalne-opytuvannia-shchodo-hromadskoho-zaluchennia-vesna-lito-2023-ukraintsi-rozkhodiatsia-v-pohliadakh-shchodo-povoiennykh-priorytetiv-ale-ob-iednuiutsia-u-protydii-ahresii-ta-pidtrymtsi/> (дата звернення: 16.03.2024)
26. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Представництво МОМ в Україні. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop

- %20Report_R14_Displacement_ENG-UKR.pdf (дата звернення: 16.03.2024).
- 27.Злобіна О. Г., Тихонович В. О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. Київ: ІС НАН України, 1996. 98 с.
 - 28.Кіреєва О. Б. Соціальне підприємництво як інструмент соціальної політики. Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: зб. наук. пр. 2010. Т. 6, по. 3. 13 с.
 - 29.Князька Л. А., Дяченко С. В. Проблеми соціального захисту та безпеки внутрішньо переміщених осіб. Трудове право. Право соціального забезпечення. 2019. Т. 10, №2. С. 133-141.
 - 30.Коробка І., Павлюк В. Організаційно-правові засади соціального захисту переселенців (внутрішньо переміщених осіб) як основа реалізації соціальної політики держави, механізми формування соціально-ефективної державної економічної політики в умовах демократизації суспільства. Схід. 2015. № 4. С. 20-24.
 - 31.Крисюк Ю. П. Соціальна адаптація особистості як важлива передумова ресоціалізації колишніх засуджених. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Т. 25. С. 206-209.
 - 32.Кульчицький Т. Р. Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. Адміністративне право і процес. 2017. Т. 1, Вип. 19. С. 51-57.
 - 33.Лобанова А.С. Феномен соціальної мімікрії. Київ: Інститут соціології НАН України, 2004. 300 с.
 - 34.Мазіна Н. Є. Соціальна адаптація особистості до умов суспільної нестабільності: визначення універсального показника. Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Серія «Соціологія». 2009. Т. 5, Вип. 140. С. 198-204.
 - 35.Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах / Кобзін Д. та ін. Харків: ХІСД, 2020. 246 с.

- 36.Методологічні пояснення.
URL:https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/ind_met.html (дата звернення: 15.03.2024)
- 37.Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы, стратегии). Єреван: АН АрмССР. 1988. 262 с.
- 38.Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них. МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я». URL: http://www.lhsi.org.ua/images/2015/Doslidzhennya_VPO_LHSI2015.pdf (дата звернення: 02.03.2024).
- 39.Паніотто В. Методи опитувань в Україні: історія та сучасні проблеми. Пленарні доповіді. 2017. С. 12-28.
- 40.Поліщук В. А., Олексюк Н. С., Бачинська, О. М. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади: соціально-економічний аспект. Управління змінами та інновації. 2023. №6. С. 5-9
- 41.Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості : монографія. Херсон : ПАТ «ХМД», 2017. 504 с.
- 42.Практики інтеграції внутрішньо-переміщених осіб у приймаючі громади. Долматівська сільська рада Скадовського району Херсонської області. URL: <https://dolmativska-gromada.gov.ua/news/1717049294/> (дата звернення: 30.05.2024).
- 43.Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 3446-IX: станом на 8 лист. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 07.03.2024).
- 44.Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: Закон України від 16.12.2015 р. № 1090: станом на 20 груд. 2020

- p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF#n76>
(дата звернення: 12.03.2024).
45. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Закон України від 05.11.2014 р. №1384: станом на 27 груд. 2023 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
46. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Закон України від 01.10.2014 р. №1134: станом на 03 лист. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
47. Про опитування внутрішньо переміщених осіб з метою дослідження основних проблем та потреб, які виникають при їх соціалізації та інтеграції у приймаючих громадах. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/oholoshennia/pro_opituvannya_vnutrishno_peremisc_henikh_osib_z_metoyu_doslidzhennya_osnovnikh_problem_ta_potreb_yaki_vinikayut_pri_kh_sotsializatsi_ta_integratsi_u_priymayuchikh_gromadakh/ (дата звернення: 17.03.2024).
48. Результати дослідження «Ставлення, виклики та можливості інтеграції ВПО». Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX). URL: <https://yednanniazaradydii.org.ua/rezultaty-doslidzhennia-stavlennia-vyklyku-ta-mozhlyvosti-intehratsii-vpo/> (дата звернення: 17.03.2024).
49. Розвиток соціального підприємництва Гуківської ОТГ. Гуківська громада. URL: <https://gukivska-gromada.gov.ua/news/1668497953/> (дата звернення: 01.04.2024).
50. Сабат Н. Адаптація дітей мігрантів до нового соціокультурного простору: педагогічна допомога і підтримка Освітній простір України. 2017. Вип. 9. С. 144-151.
51. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. Київ: Проект ПРОМІС.

2016. 91 с. URL:
http://pleddg.org.ua/wpcontent/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09, 6 (дата звернення: 04.03.2024).
52. Танго свободи": в Черкасах організували безоплатні курси аргентинського танцю. Суспільне Черкаси. URL:
<https://suspilne.media/cherkasy/249151-tango-svobodi-v-cerkasah-organizovali-bezoplatni-kursi-argentinskogo-tancu/> (дата звернення: 02.04.2024).
53. Тема 19. Методологічні основи адаптивно-соціалізаційної теорії соціальної роботи. Луцький національний технічний університет. URL:
https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%95%D0%9D%D0%9F_%D0%86%D0%A2%D0%A1%D0%A0%202/page24.html.
54. Тітат І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. Український соціум. 2016. Т. 56, № 4. С. 57–68.
55. Чвортко Л. А. Соціальне страхування як складова вітчизняної системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Економічні горизонти. 2022. Т. 4 № 22. С. 51-66.
56. Шевченко Д., Соколан. Н. Перше фото із нового життя: у Черкасах дітей-переселенців фотографували в "Халабуді". URL:
<https://suspilne.media/cherkasy/451230-perse-foto-iz-novogo-zitta-u-cerkasah-ditej-pereselenciv-fotografuvali-v-halabudi/> (дата звернення: 02.04.2024).
57. Яцюк М., Прядкін К. Соціально-психологічні умови розвитку почуття когерентності дорослої особистості. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». Вип. 3. 2023. С. 118-123.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Опитувальник присвячений дослідженню соціальної адаптації та інтеграції
вимушено переміщених осіб у приймаючій громаді

№	Демографічний блок	Оцінювання потреб	Оцінювання потреб
1.	Вік	Термін проживання у приймаючій громаді	Оцінка рівня інтегрованості в приймаючу громаду
2.	Стать	Причина переїзду в обрану громаду	Досвід та обставини дискримінації у приймаючій громаді
3.	Сімейний статус	Житлові умови	Досвід участі в інтеграційних заходах
4.	Діти (кількість)	Плани щодо місця проживання	Бажання брати участь в інтеграційних заходах
5.	Рівень освіти	Плани щодо повернення у рідну громаду	Актуальні інтеграційні послуги
6.	Зайнятість	Актуальні проблеми	Можливості для самореалізації, що допоможуть у соціальній адаптації
7.	Місце проживання (до переміщення)	Актуальні потреби	
8.		Переваги рідної громади/недоліки приймаючої громади	

Детальна програма

Сесія 1 10:00-11:30		
10:00-10:15	Знайомство.	Вступне слово тренерів - 5 хв. Коло знайомства - 10 хв.
10:15-11:30	Теорія. Основи побудови кадру.	Презентація тренера
Сесія 2 12:00-13:00		
12:00-13:30	Теорія. Робота з технікою.	Лекційно-практична частина
Сесія 3 14:30-16:00		
14:30-14:45	Практика	Оголошення практичного завдання
14:45-16:00	Практика	Групова робота
Сесія 4 16:30-18:00		
16:30-17:30	Практика	Групова робота
17:30-18:00	Заключна частина	Представлення групових робіт 20 хвилин, заключне коло (учасниці діляться враженням) 10 хв.